

Стефан В. Стојановић*

Истраживач-сарадник Иновационог центра Универзитета у Нишу

ПАТРИМОНИЈАЛНИ ЦРКВЕНИ СУД У ДУШАНОВОМ ЗАКОНИКУ**

САЖЕТАК: Црква је у средњовековној Србији, поред управног и економског имунитета, уживала и судски имунитет. Судила је свештенству (сталешки суд), свим православним верницима у одређеним грађанским и кривичним стварима, али је као и сваки феудалац имала јурисдикцију над насељеницима црквених и манастирских имања (црквени људи), судећи тада као патримонијални суд. Предмет истраживања је црквени патримонијални суд у српском средњовековном праву. Најпре ће бити извршена правноисторијска анализа овог института у манастирским повељама, а потом и у највреднијем српском средњовековном правном споменику – Душановом законуку. Основно питање је да ли је Законик само потврдио постојећу надлежност црквеног патримонијалног суда или је ипак увео одређене измене у овој области. Ако их је било, важно је уочити које су, у чему се састоје и шта је био основни мотив законодавца за њихово прописивање. Патримонијални црквени суд је био несумњиво надлежан за унутрашње спорове људи истог

---

* stojanovicst91@gmail.com

** Рад је примљен 15. 11. 2020, измењена верзија рада достављена је 4. 1. 2021, рад је прихваћен за објављивање 28. 1. 2021. године. Рад представља резултат истраживања по основу обавеза из Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада у 2020. години (евиденциони број: 451-03-68/2020-14/200371), закљученог између Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и Иновационог центра Универзитета у Нишу.

манастира, али треба утврдити како је одређивана надлежност у тзв. мешовитим споровима. Такође, да ли је Душанов законик препустио суђење цркви у споровима који су иначе спадали у резервате владаревог суда. Напоследку је истакнута улога и значај процесних установа апелације, релације и супликације у српском средњовековном праву.

Кључне речи: црква, суђење, средњи век, Душанов законик, српско средњовековно право

УВОД

Поред управног и економског, уживала је Српска православна црква и судски имунитет. Црквени суд није био творевина државе, већ институција коју је српска држава рецепцијом византијског права преузела у свој правни систем:

„Црквени суд је спонтано продирао у Српску земљу заједно са црквом и њеном организацијом, те није за њега ни требало какве нарочите законске потврде од стране српских владара. Тек Душанов законик, који тежи да да једну генералну регламентацију јавноправног живота, доноси одредбе и о црквеном суду, у којима се потврђује о њима оно, што је постојало одавно, у најмању руку од времена Св. Саве и његовог рада на црквеној организацији.“¹

Извори византијског права који уређују надлежност и имунитет црквеног суда, како примећује М. Живојиновић, су Јустинијанов кодекс и његова 123. новела, четврта новела цара Ираклија из 629. године, које су преузете и у Синтагму Матије Властара.²

Црквени суд је представљао део сложеног система судова, карактеристичног за средњовековне државе. Т. Тарановски запажа да ондашња државна власт није била монополна у вршењу јавноправних функција, већ је

„...с једне стране признавала друге самоникле ауторитативне власти поред себе, и што је још важније, чак изнад себе, а с друге стране допуштала је посредујуће власти између себе и масе неповлашћеног народа.“³

Црквеносудска власт у средњовековној Србији представљала је управо „посредујућу власт“. Црква је судила свештенству као сталешки

¹ Тарановски, Т. (2002). *Историја српског права у Немањинској држави* (прир. Р. Михаљчић). Београд: Лирика, 521.

² Живојиновић, М. (2009). Византијске правне норме и судска надлежност у средњовековној Србији. *Средњовековно право у Срба у огледалу историјских извора*. Београд: САНУ, 152.

³ Тарановски, Т. (2002). *Op. cit.*, 519.

суд, свим православним верницима за кривична дела против вере и у одређеним грађанским стварима, али и свим становницима црквених односно манастирских имања (метохија), као патримонијални суд.

Патримонијални црквени суд имао је искључиву надлежност над црквеним људима (зависним сељацима) и осталим насељеницима црквених и манастирских имања. Црква је као феудални господар имала судску власт над свим људима који су се налазили под њеном управом. Т. Тарановски је истакао да је патримонијални суд свакако припадао црквама и манастирима као велепоседницима, те да је чинио саставни део њиховог општег имунитета.⁴ За проучавање ове врсте црквеног суда у немањихој Србији до доношења Душановог законика највише грађе пружају манастирске повеље српских владара.

ПАТРИМОНИЈАЛНИ ЦРКВЕНИ СУД У СРПСКИМ СРЕДЊОВЕКОВНИМ ПОВЕЉАМА

Најстарија сачувана повеља из које се, макар и посредно, сазнаје о постојању патримонијалног црквеног суда је Жичка повеља краља Стефана Првовенчаног из 1220. године:

„И да се не познѡ архїепїскоуповѡ чловѣкъ кралоу безѡ кралеѡе пѣтати, нѣ ако ѡ комоу чїндѡ длѡжнѡ архїепїскоуповѡ чловѣкъ, да га познѡ сѡ кралеѡѡѡ пѣтати кѡ крале; да ако не понде по пѣтати, то тоузи да се оупїскоупѡ пѣтати оу кралоу и да ѡ оузида архїепїскоупѡ сѡѡѡ.“⁵

З. Мирковић је у својој докторској дисертацији *Суђење и судије у Србији од XIII до XV века* у коментару наведене одредбе закључио да све парнице манастирских људи које представљају унутрашње спорове, тј. када су оба парничара људи манастира Жиче, спадају у искључиву надлежност манастира, односно архиепископа.⁶ Такође, из ове одредбе следи да је црквеном човеку могао да суди краљ, али се не наводи у којим споровима. По стилизацији наведене одредбе у питању је мешовити спор, где је тужилац био „становник краљевих земаља“, како примећује

⁴ Тарановски, Т. (2002). *Историја српског права у Немањихој држави* (прир. Р. Михаљчић). Београд: Лирика, 525.

⁵ Мошин, В., Ђирковић, С., Синдик, Д. (2011). *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника, Књига I*, Београд: Историјски институт Београд, 95. Новаковић, С. (1912). *Законски сѡмѡници српских држава средњега века*, Београд: СКА, 572.

⁶ Мирковић, З. (2002). *Суђење и судије у Србији од XIII до XV века* (докторска дисертација). Београд, 86–87.

Н. Кршљанин.⁷ У наставку повеља садржи нажалост једну непотпуно сачувану одредбу:

„Н аще се позове кралевь чловѣкъ къ архиепискоупоу, н да боудеть...”⁸

Из ње се види супротна ситуација – када се „краљев човек“ позива архиепископу. Значи ли то да је надлежност у мешовитим споровима према Жичкој повељи одређивана супротно римском начелу да спор прати туженог (*actor sequitur forum rei*)?

Повеља краља Стефана Уроша (око 1253. године) цркви Св. Богородице у Стону предвиђа:

„Си же светые Богородице въ всакон свободѣ да боудеть, ѿкоже н прѣжде рекохомъ, отъ всѣхъ владоушнихъ н отъ всѣхъ хотештихъ насильствовати чло любо. На господствоующаго прѣложихомъ властѣ н всако нсравленне еже о вьноутрѣннихъ н вьнѣшнихъ правдахъ.”⁹

Т. Тарановски је истакао да се овом одредбом гарантује судски имунитет манастира:

„...дакле суд због унутрашњих сукоба у манастирском становништву, као и због његових сукоба са људима са стране, да припада самим манастирским властима.”¹⁰

Дакле, манастир је надлежан да суди унутрашње спорове (*внутрених ѿправдах*) и мешовите спорове човека манастира са људима ван манастирског властелинства (*внешних ѿправдах*).

Повеља краља Милутина (између 1276–1281. године) Хиландару прописује:

„Н люде сие светые цркъве, пре које нмаю мегоу собомъ, да се прѣдѣ нгоудиномъ нли прѣдѣ владальцы цркъвьнымъ развѣ невѣре н провода земље н вражде, а съ земланы соудѣ да нидѣ естъ кралемъ нли прѣдѣ еднимъ одѣ владальць двора кралева, којега испроси нгоудимъ н братына.”¹¹

⁷ Кршљанин, Н. (2019). Краљ као заштитник цркве: правна анализа Жичких повеља Стефана Првовенчаног, *Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањиха*, Београд: САНУ, Српски комитет за византологију, 444.

⁸ Мошин, В., Ћирковић, С., Синдик, Д. (2011). *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писам Србије, Босне и Дубровника, Књига I*, Београд: Историјски институт Београд, 92. Новаковић, С. (1912). *Законски сѿменици српских држава средњега века*, Београд: СКА, 572.

⁹ Мошин, В., Ћирковић, С., Синдик, Д. (2011). *Ор. cit.*, 197. Новаковић, С. (1912). *Ор. cit.*, 601.

¹⁰ Тарановски, Т. (2002). *Историја српског ѿправа у Немањихој држави* (прир. Р. Михальчић). Београд: Лирика, 526.

¹¹ Мошин В., Ћирковић С., Синдик Д. (2011). *Ор. cit.*, 268. Новаковић, С. (1912). *Ор. cit.*, 387.

У овој одредби се могу разврстати суђења за следеће спорове: 1) унутрашњи спорови црквених људи, 2) владарева резервата и 3) мешовити спор црквеног човека са *земљанином*, лицем ван црквеног властелинства. Дакле, овим чланом гарантован је Хиландару пагримонијални суд за сва унутрашња суђења црквеним људима. Владар је био надлежан да суди „мешовите“ спорове између црквеног човека и *земљанина*, односно човека са другог властелинства (лично или посредством *владалца двора краљева*). Владар је предвидео и своју искључиву надлежност за следеће спорове (тзв. владареви резервати)¹²: 1) *невера* – издаја, 2) *џрвод* (*џрејем људски*) – бежање (и помагање у бекству) зависних сељака од свог господара, 3) *земља* – спорови поводом земље и 4) *вражда* – убиство. Т. Тарановски је увидео да већина потоњих повеља не регулише ово питање, па је оправдано закључио да је наведена одредба била од општер значаја уз појашњење:

„Нећемо тим да кажемо да је појединачна манастирска хрисовуља важила као општи закон за све, него да је у њој по датом питању био зафиксиран општи поредак, који се створио у целој земљи.“¹³

Повеља краља Милутина из 1300. године манастиру Св. Ђорђа код Скопља наређује:

„И никто да не соудн чловѣкоу свѣтаго Георгниа Горѣа и побѣдоносѣа въ бранехъ отъ властн внише писанихъ, ни да га свеже безъ негоуденова соуда.“¹⁴

Из ове одредбе јасно произилази да зависном становништву манастира Св. Ђорђа суди искључиво игуманов суд. „Властн внише писанихъ“, односно *владалци краљевски* којима је забрањено да суде црквеним људима наведеног манастира побројани су претходним одредбама повеље.¹⁵ Прва одредба чл. 39. повеље конкретизујући чл. 8, такође забрањује

¹² V.: Веселиновић, А. „Резервати судски“. Ђирковић, С., Михаљчић, Р. (1999). *Лексикон српског средњег века*, Београд: 613–614.

¹³ Тарановски, Т. (2002). *Историја српског љрава у Немањинској држави* (прир. Р. Михаљчић). Београд: Лирика, 527.

¹⁴ Мошин В., Ђирковић С., Синдик Д. (2011). *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писам Србије, Босне и Дубровника, Књига I*, Београд: Историјски институт Београд, 317. Новаковић, С. (1912). *Законски сѣоменици српских држава средњег века*, Београд: СКА, 317, 609.

¹⁵ Прва гласи: „И кто се обрѣтають оу Скопн градоу люднѣ свѣтаго и великославнаго доуѣнника Христова Георгниа Горѣа, да не работаютъ оу царноу никою работоу, и да не нѣдаютъ власть надъ ници ни севасть, ни прахторъ, ни кастрофилакъ, ни кнезь, ни кто отъ владоуштинъ оу краљевѣства дн.“ Друга набраја: „Оброка не дати апокланснѣроу, ни севастоу ни прахтороу, ни кнезоу, ни кастрофилакоу, ни аподохатороу, ни геракароу, ни конюхоу, ни пѣсароу, ни коецлоу киевални краљевѣства дн, отъ великихъ до малихъ властн.“ *Ibid.*, 608–609.

да људима манастира Св. Ђорђа, било да се налазе у жупи, граду или селу, суди неко од представника државних власти:

„Бъ всѣхъ мѣстохъ гдѣ любо се обрѣтають люде Светаго Георгниа Горга, оу коен любо жоупѣ нли оу градоу Скопи, нли оу коендъ любо градоу нли оу чниедъ селѣ, чловѣкоу Светаго Георгниа да не соудн никон владоушти по дрѣжавахъ кра- левства мн нн дае отрока на нь нн казньць, нн теп'чин малн, нн соудни велн нн малн, нн себастъ, нн прахторъ, нн себастъ градскы, нн прахторъ градскы, нн стражъ градоу, нн соудни градоу, нн соудни жоупски, нн кнезь жоупски.“¹⁶

Дакле, за спорове црквених људи искључиво је надлежан црквени суд, односно игуманов суд манастира. Исти суд је надлежан и у споровима између црквених људи и људи са других властелинстава, што је предвиђено другом одредбом наведеног члана повеле:

„И кто се наге кодоу кривъ чловѣкъ Светаго Георгниа, да се при прѣдъ нгоу- менодъ н съ нгоудновѣдъ отрокомъ да се оузниа кон любо дльгъ.“¹⁷

Повеља не садржи одредбу о кривичним делима која представљају резервате владаревог (државног) суда, као што то прописује наведена Хиландарска повеља или како је то Т. Тарановски казао „не садржи ни алузију на резервате државног суда“¹⁸ уз појашњење да се то може објаснити потврђивањем правног реда који је постојао раније у претходним хрисовуљама византијских и бугарских царева.¹⁹ Из овога би се могао извести закључак да је према повељи игуманов суд био надлежан и за ова кривична дела, уважавајући ранији правни поредак.²⁰

¹⁶ Мошин, В., Ђирковић, С., Синдик, Д. (2011). *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писам Србије, Босне и Дубровника, Књиџа I*, Београд: Историјски институт Београд, 326. Новаковић, С. (1912). *Законски споменници српских држава средњега века*, Београд: СКА, 616.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ Повеља ипак, садржи алузију на владареве резервате: „Отъ вражде н отъ дѣвнчга разкоя н отъ конскога провода глоба вса црковна.“ Мошин, В., Ђирковић, С., Синдик, Д., (2011). *Op. cit.*, 326. Новаковић, С. (1912). *Op. cit.*, 617. М. Живојиновић сматра да је овде реч о уступању глобе од појединих *iura regalia* цркви, али да је њихово решавање остало у надлежности државног суда. Живојиновић, М. (2009). Византијске правне норме и судска надлежност у средњовековној Србији. *Средњовековно право у Срба у огледалу историјских извора*. Београд: САНУ, 158. А. Соловјев такође каже: „То су резервати владоочева суда, који су, вероватно, били суђени од кефалије.“ Соловјев, А. (1980). *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*. Београд: САНУ, 330.

¹⁹ Тарановски, Т. (2002). *Историја српског права у Немањинској држави* (прир. Р. Михалчић). Београд: Лирика, 527.

²⁰ Овог мишљења је и: Мирковић, З. (2002). *Суђење и судије у Србији од XIII до XV века*, докторска дисертација. Београд, 94.

Како одредбе које игуману потврђују судска овлашћења не би биле чисто декларативне природе, повеља предвиђа кривичне санкције у случају узурпације судске надлежности игумановог суда:

„И кто се нанде соуднѣ чловѣкоу Светаго Георгина посланиѣмъ и отрока давъ на нь, или га плѣннѣ безъ нгоуднова соуда, любо га свездавъ, коудн на нѣмъ клетвь Божна всѣхъ правокѣрныхъ светыхъ царь и краля выше писаннѣхъ, и да плати оу царинноу .р. перперь.“²¹

За ово дело предвиђене су кумулативно духовна казна проклетства и глоба од 100 перпера, што је у колизији са следећом одредбом повеље:

„Кто ли се нагнѣ соуднѣ чловѣкоу Светаго Гесоргина... да кст проклетъ отъ всѣхъ сиѣхъ правокѣрныхъ и светыхъ царь и краля выше писаннѣхъ, и да плати оу царинноу .с. перперь.“²²

Духовна санкција је иста, али је разлика у висини глобе, будући да је овим чланом забрањена глоба у дупло већем износу. Разлог овој противуречности вероватно лежи у чињеници што је ова повеља компилаторског карактера – настала је на основу претходних повеља царева и краљева, који су раније владали овим просторима. Која се глоба конкретно наплаћивала, тешко је рећи. Овом повељом успостављена је потпуна судска надлежност игумановог суда у свим грађанским и кривичним стварима црквених људи манастира Св. Ђорђа, заштићена духовном и световном казном. Ипак, да не би дошло до злоупотребе судских овлашћења од стране игумана, повеља наређује:

„Аште ли се нанде нгоудмень криво соуднѣ, да нзвѣржетъ се сана.“²³

Дакле, уколико игуман не би вршио судску власт законито и праведно, губио би свој чин, односно црквено достојанство.

Грачаничка повеља краља Милутина из 1321. године предвиђа:

„И где годѣ се при цркви чловѣкъ на кралевѣ соудѣ, да не глоба црковна, и послухъ, и роука.“²⁴

²¹ Мошин, В., Ђирковић, С., Синдик, Д. (2011). *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника, Књига I*, Београд: Историјски институт Београд, 326. Новаковић, С. (1912). *Законски сѣоменици срѣских држава средњега века*, Београд: СКА, 617.

²² Мошин, В., Ђирковић, С., Синдик, Д. (2011). *Op. cit.*, 317. Новаковић, С. (1912). *Op. cit.*, 609.

²³ Мошин, В., Ђирковић, С., Синдик, Д. (2011). *Op. cit.*, 326. Новаковић, С. (1912). *Op. cit.*, 616.

²⁴ Мошин, В., Ђирковић, С., Синдик, Д. (2011). *Op. cit.*, 503. Новаковић, С. (1912). *Op. cit.*, 636.

Иако, примарно предвиђа припадност глобе цркви од суђења црквеним људима, из овог члана посредно се закључује да је краљев суд могао да суди црквеном човеку. У питању су владареви резервати и мешовити спорови (сходно поменутој хипотези Т. Тарановског), с тим што они нису конкретно наведени у самој повељи.

Хтетовска повеља (1337–1346. године) у чл. 23. наређује:

„И што се пре црковны людѣ на двороу краљевства мн, нн прѣдъ соудн-
мн, нн прѣдъ ннѣмн властѣмн, нн не роука, нн не послуухъ, нн не глоба кога
лно, да оузыма все цркъвь, рекше нгоумень.“²⁵

И ова одредба, као и претходна, одређује припадност глобе. Из ње се такође види да је црквеним људима могао да суди владарев суд.

Повеља краља Душана Хиландарском пиргу (око 1331. године) предвиђа за црквене људе:

„н да ндѣ нѣсть соуда развѣ прѣдъ краљемъ и прѣдъ икономъ настоѣштнѣмъ.“²⁶

Дакле, и овом повељом црквеним људима гарантовано је суђење пред својим манастиром. Занимљиво је да је *иконом* одређен за судију у споровима црквених људи, иако је његова функција била претежно економске природе и подразумевала старање о манастирској имовини. Такође, остављена је могућност да им суди и краљ лично.

„И кѣдн се пре самн людѣ црковнѣн, да ндѣ никто не соудн развѣ нгоумнѣ.“²⁷

предвиђа оснивачка повеља цара Душана манастиру Св. Арханђела Михаила и Гаврила код Призрена из 1348. године. Игуман је имао искључиву надлежност да пресуђује унутрашње спорове манастирских људи. Повеља даље прописује:

„А што се пре съ ннѣмн людѣмн за враждоу, за землю, за конь, за проводу,
да ндоу прѣдъ цара.“²⁸

Владареви резервати у случају мешовитог спора између црквеног човека манастира Св. Арханђела и другог, *иноџ* човека, пресуђивао је лично цар. *Argumentum a contrario*, суђење у унутратрашњим споровима људи Арханђеловског манастира, који су иначе спадали у владареви резервати, препуштено је игуману у складу са првом одредбом. Трећа у низу одредаба о црквеном патримонијалном судству гласи:

²⁵ Новаковић, С. (1912). *Законски сѣоменици срѣских држава средњега века*. Београд: СКА, 659.

²⁶ *Ibid.*, 487.

²⁷ *Ibid.*, 699.

²⁸ *Ibid.*

„А за нне соудове да ндоу прѣдъ митрополнта и прѣдъ нгоумна.“²⁹

За све остале мешовите спорове, који нису владареви резервати, између манастирског човека и *иноџ* човека надлежан је црквени суд, односно како запажа А. Соловјев „призренски митрополит и игуман.“³⁰

ПАТРИМОНИЈАЛНИ ЦРКВЕНИ СУД ПРЕМА ДУШАНОВОМ ЗАКОНИКУ

Душанов законик у члану 33. „Ѡ соудѣ людіе“ гарантује искључиво право цркве да суди црквеним људима, као патримонијални суд:

„Црковнын людіе Ѡ вѣсакон правдѣ да се соудѣ прѣдъ свонци митрополнти и прѣдъ епископы и нгоумни; коѣ ста чловѣка Ѡба едне црѣкве, да се соуднта прѣдъ своомѣ црѣквомѣ, нан Ѡтъ двою црѣквоу боудѣта два чловѣка, коѣ се принта, да ннѣ соуде Ѡбѣ црѣквн.“³¹

Прва одредба (црковнын людіе Ѡ вѣсакон правдѣ да се соудѣ прѣдъ свонци митрополнти и прѣдъ епископы и нгоумни), као и наведене повеље, само потврђује право цркве да врши патримонијални суд над својим црквеним људима, успостављено још канонским правом. Дакле, црквеним људима у свим споровима (Ѡ вѣсакон правдѣ) суди црква, и то *митрополији*, *ејиској* или *игуман* дотичне цркве односно манастира (прѣдъ свонци митрополнти и прѣдъ епископы и нгоумни). Законодавац је овде показао умеће уопштавања, будући да се одредба односи на све цркве и манастире у држави. Стога су алтернативно набројани *митрополији*, *ејиској* и *игуман*, у зависности од тога ко се налази на челу конкретне цркве односно манастира.³²

Мешовити црквени суд није предвиђен ниједном повељом, што не значи да мешовити спорови црквених људи у пракси нису постојали. Овај новитет произашао је из доследног тумачења канонског начела да

²⁹ Новаковић, С. (1912). *Законски сѣоменици срѣских држава средњега века*. Београд: СКА, 699.

³⁰ Соловјев, А. (1980). *Законик цара Сѣефана Душана 1349. и 1354. године*. Београд: САНУ, 199.

³¹ Новаковић, С. (1898). *Законик Сѣефана Душана цара срѣског 1349–1354*. Београд: Задужбина Илије М. Коларца, 31.

³² А. Соловјев каже: „Члан 33 изрично говори о феудалном судском имунитету цркве као повлашћеног земљопоседника. На црквеним феудалним имањима седели су многобројни 'црквени људи' – то су пронијари, мајстори, сокалници, меропси, отроци и Власи. Њима суди црквена власт – епископ или игуман, и то у свим парницама – и грађанским и кривичним.“ Соловјев, А. (1980). *Законик цара Сѣефана Душана 1349. и 1354. године*. Београд: САНУ, 198.

црквеном човеку суди његов манастир, односно како каже Законик „да се суде пред *својим* митрополитима, епископима и игуманима“. Како би ово начело (као и захтев манастира да суди својим људима) било задовољено у споровима између црквених људи различитих манастира, успостављено је компромисно, али правично законско решење у виду мешовитог патримонијалног црквеног суда (да нидь судѣ обѣ црѣкви). На овај начин законодавац је указао на правни основ увођења мешовитог суда и попунио правну празнину повеља о мешовитом спору људи различитих манастира.

С. Новаковић је у био у недоумици у погледу израза *да им суде обе цркви* за спорове црквених људи који припадају различитим црквама односно манастирима. Није се могао одлучити да ли су тада две цркве формирале мешовити суд или да су обе биле подједнако надлежне да пресуде спорну ствар, а да су парничари имали право избора суда односно цркве или манастира.³³ За А. Соловјева није било двоумљења те је истакао да је Законик у овом случају предвидео надлежност мешовитог суда, односно суд оба игумана односно епископа.³⁴ Т. Тарановски је такође сматрао да је у питању мешовити црквени суд, будући да је форма мешовитог суда била погодан начин за отклањање сукоба надлежности уважавајући два основна захтева судског поступка:

„И то да ниједан од парничара не буде лишен заштите свога законитог судије, ни да ниједан од носилаца одговарајуће судске власти не изгуби доходак од суда у потпуности.“³⁵

Закључујемо да мишљења и аргументи А. Соловјева и Т. Тарановског отклањају сваку сумњу у питању значења израза *да им суде обе цркви* наведеног члана Законика, те се под њим подразумева да парничарима – црквеним људима који припадају различитим црквама или манастирима – суди мешовити црквени суд.

³³ Новаковић, С. (1898). *Законик Сѣефана Душана цара срѣског 1349–1354*. Београд: Задужбина Илије М. Коларца, 166.

³⁴ Соловјев, А. (1980). *Законик цара Сѣефана Душана 1349. и 1354. године*. Београд: САНУ, 199.

³⁵ Тарановски, Т. (2002). *Историја срѣског права у Немањинској држави* (прир. Р. Михаљчић). Београд: Лирика, 531. Уопштено говорећи о решавању сукоба надлежности између различитих патримонијалних судова у форми мешовитог суда, припадност глоба би се могла истаћи као један од разлога. Међутим, када је у питању мешовити црквени суд у Душановом законуку, то се не би могло сматрати оправданим разлогом, будући да је питање припадности глоба већ раније партикуларно решавано повељама, као и да је основно правило у њима садржано, коначно и потврђено Законом (чл. 194) – сва глоба од суђења црквеном човеку припада искључиво његовој цркви односно манастиру.

Судска надлежност у мешовитим споровима

Члан 33. не регулише судску надлежност у погледу спора црквеног човека са властеоским или царским, како је то запазио А. Соловјев, те је сматрао да је то питање разјашњено Арханђеловском хрисовуљом из 1348. године, што ће рећи да је у тим случајевима судио црквени суд.³⁶ Колико год да је вероватно, да је Арханђеловска хрисовуља, као временски блиска Законику, могла послужити правилној интерпретацији његових одредаба, ипак, сматрамо да се приликом давања одговора на ово питање не може поћи од ове претпоставке. Наиме, Арханђеловска хрисовуља је била партикуларни правни акт, па се њено правно дејство не би могло проширити на све остале цркве и манастире, односно не може се правна празнина Законика као општег правног акта, попуњавати аналогијом из повеље као појединачног правног акта (будући да не постоји јединствена правна регулатива у другим повељама). Одговор треба пронаћи у Душановом законодавству. Лепо је приметила Н. Кршљанин да је ово питање регулисано новелом цара Алексија из главе Д-6 Скраћене Синтагме:³⁷

„Цара же Алексиа, аште раздѣленїе, рече, въ соудештихъ се боудеть, и овъ оубо мирскаго ксть оустроенїа, овъ же божьственому причтоу съуетань ксть, позн-ваен тогда старѣншиннѣ познвакмоу всауьскы подлєжнѣ и кждо въ прикладноу кмоу ндетъ соуданште.“³⁸

Дакле, у овој врсти мешовитих спорова задржан је принцип *actor sequitur forum rei*, чију примену можемо препознати и у одредби Скопске повеље:

„И кто се наге комоу кривъ уловѣкъ свѣтаго Георгиа, да се при прѣдъ нгоу-дненомъ и съ нгоудновѣдмъ отрокомъ, да се оузнма кон любо дльгъ.“³⁹

Дакле, ако би манастирски човек био дужан некоме, поверилац (земљанин – човек са другог властелинства) би своје потраживање могао да захтева једино пред црквеним судом манастира Св. Ђорђа. Ова одредба

³⁶ Соловјев, А. (1980). *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*. Београд: САНУ, 199.

³⁷ Кршљанин, Н. (2013). *Српске средњовековне повеље као извор Душановог законика*, докторска дисертација. Београд: 367, фуснота 1349.

³⁸ Новаковић, С. (1907). *Митије Властара Синѣаѣмаи: Азбучни зборник византијских црквених и државних закона и правила*. Београд: Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, 229–230.

³⁹ Мошин В., Ђирковић С., Синдик Д. (2011). *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника, Књига I*, Београд: Историјски институт Београд, 326. Новаковић, С. (1912). *Законски синоници српских држава средњега века*. Београд: СКА, 326, 616.

упућује на закључак да се у пракси у мешовитим споровима примењивало начело *actor sequitur forum rei*, које је, како запажа Т. Тарановски, важило и у споровима са Дубровчанима.⁴⁰ Ово начело садржи и чл. 30. Законика, чија је основна мисао заштита црквених људи и калуђера од недозвољене самопомоћи световних лица, чиме је, опет, посредно зајемчен судски имунитет цркве.⁴¹ Међутим, оно је било у извесној мери у сукобу са принципом да црквеном човеку суди његова црква у мешовитим црквеним споровима. Наиме, његовом применом, црквеном човеку – тужиоцу, не би судила његова црква. Због тога је цар Душан својим Закоником увео мешовити црквени суд.

Да ли је Душанов законик уступио цркви право да суди спорове који су иначе спадали у владареве резервате?

Упркос плурализму патримонијалног црквеног суда, не може се говорити о његовој месној надлежности. Надлежност у споровима, није одређивана по територијалном принципу, тј. метоху манастира, већ према припадности зависног становништва одређеној цркви односно манастиру. У пракси, ипак, није било веће разлике јер су становници метоха уједно припадали манастиру. Стварна надлежност црквеног патримонијалног суда обухвата одговор на питања ко је надлежан да суди: 1) унутрашњи спор црквених људи истог манастира, 2) мешовити спор између црквених људи различитих манастира, 3) мешовити спор између црквеног човека и човека световног властелинства? Одговор на ова питања смо већ дали, тако да је остало да се одгонетне да ли је суђење за најважније спорове, који су иначе представљали владареве резервате (а који се могу појавити у сва три набројана случаја), Душановим закоником задржано у надлежности државног суда или је уступљено цркви.

С. Новаковић је сматрао да владареви резервати остају у надлежности државног суда, односно да је њихов правни режим остао партикуларан, како је то предвиђено повељама, што је, између осталог, истакао у коментару чл. 33.:

⁴⁰ Тарановски, Т. (2002). *Историја српског права у Немањинској држави* (прир. Р. Михаљчић). Београд: Лирика, 568.

⁴¹ „Утесаѣ да не оуѣрѣѣ ннедина властѣ калоуѣтера нан црковнаго чловека; н кто потвори сѣ при животѣ н по смъртн царства цн, да нѣсть благословенѣ; ако ли иеть кто кодоу кривѣ, да га нште соудомѣ н правдомѣ по закону; ако ли оуѣрѣѣ безѣ соуда, нан кодоу забави, да плати самоседѣю.” Новаковић, С. (1898). *Законик Стефана Душана цара српског 1349–1354*. Београд: Задушбина Илије М. Коларца, 28–29.

„По овоме што су цркве на својим имањима имале и право судства (осим тежих кривичних предмета)⁴² најбоље се види колика је била њихова аутономија.“⁴³

Своју хипотезу је детаљније образложио приликом тумачења чл. 183. Законика:

„Судила је црква; судила је порота; судила је административна власт (нпр. по градовима и у војсци); судили су мешовити судови; судила је властела. Ипак је законодавство хтело да издвоји извесне кривике од тих повластица и да их стално држи под суђењем државним. А колике је повластице законодавство Душаново чинило црквама види се по томе, што је и ово суђење почело уступати црквама. У Арханђеловској хрисовуљи, на прилику, да се Арханђеловским људима повластица да ни за ове предмете не ником другом до својој црквеној власти, а само кад би такав спор имао Арханђелов човек с неким другим изван Арханђелова властелинства, дужан је био ићи судији краљевом. То је Стефан Душан дао и Хиландару, ма да се то право пређе Хиландару није признавало.“⁴⁴

Дакле, према схватању С. Новаковића, резервати су у корист државног суда изузимани из надлежности свих других судова, укључујући и црквене. Тек партикуларно, повељама, појединим манастирима је ово право уступано. Када су у питању црквени судови, исто правно решење је задржано Душановим закоником. Ипак, не можемо у потпуности прихватити његово мишљење. Приликом овог тумачења занемарио је израз *о свакој љравде* (или га је барем рестриктивно протумачио) чл. 33. Законика, који би морао имати опште значење подразумевајући и резервате. А. Соловјев и Т. Тарановски су насупрот С. Новаковићу овој фрази дали шире значење, које би она и требало да има.

А. Соловјев је истакао да је Законик уступио право црквама да суде и владареве резервате. „Већа кривична дела потпадала су под владаочев суд“, каже он и запажа да чл. 33. Душанова Законика изрично признаје епископима и игуманима право да суде црквеним људима „о свакој правде“, тј. у свим парницама.⁴⁵

---

⁴² Свакако да је овде под „тежим кривичним делима“ С. Новаковић сматрао владареве резервате.

⁴³ Новаковић, С. (1898). *Законик Стефана Душана цара српског 1349–1354*. Београд: Задужбина Илије М. Коларца, 166.

⁴⁴ *Ibid.*, 258.

⁴⁵ Соловјев, А. (1998). *Историја словенских љрава: Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*. Београд: Службени лист СРЈ, 221. Истог мишљења је и: Живојиновић, М. (2009). Византијске правне норме и судска надлежност у средњовековној Србији. *Средњовековно љраво у Срба у ољледалу историјских извора*. Београд: САНУ, 163.

У нашој правноисторијској науци највише пажње овом питању посветио је Т. Тарановски. Сматрао је да Законик:

„...од опште надлежности патримонијалног црквеног суда за црквене људе више не изузима резервата државног суда. 'Црквени људије о *всакој љравде* да се суде пред својими митрополити и пред епископи и игумни' (чл. 33); 'отселе да не урве (ухвати) ниједина власт калуђера или *црковнаџо човека*' (чл. 30). То су основне одредбе Законика о црквеном патримонијалном суду; оне се изражавају одлучно и признају јурисдикцију црквеног патримонијалног суда о *всакој љравде*, без икаквих изузећа у корист државног суда."⁴⁶

Дакле, Т. Тарановски је под појмом *свака љравда* из члана убројао унутрашње спорове црквених људи и мешовите спорове људи различитих манастира (будући да је то неспорно регулисано Закоником), као и владареве резервате. Тако да је остало да одговори на питање ко је надлежан да суди мешовити спор између црквеног човека и човека световног властелинства или грађанина, односно како каже Т. Тарановски „човека од другог положаја."⁴⁷

А. Соловјев је сматрао да у овом случају постоји правна празнина, коју је покушао да попуни Арханђеловском хрисовуљом. Међутим, одговор на ово питање већ се налази у принципу *actor sequitur forum rei* из новеле цара Алексија садржане у глави Д-6 Скраћене Синтагме.

Т. Тарановски је, полазећи од хипотезе да је суђење за спорове који су иначе спадали у владареве резервате препуштено црквеној јурисдикцији, а увидевши да је према чл. 194. црквеном човеку могао да суди кефалија, закључио следеће:

„Надлежност државног суда за црквене људе остављена је у Законнику само за мешовите парнице, кад једна странка је црквени човек, а друга – човек од другог положаја. То се види из одредбе Законика о глобама на црквеним људима. 'Што се суде пред црквом и пред кефалијем, и ти глобе што се осуде, да има све црква, како пише у хрисовољих' (чл. 194). Државни суд ту долази у облику суда пред кефалијом. Пошто међусобне парнице црквених људи спадају по Законнику у надлежност црквеног патримонијалног суда, државни је суд био надлежан само за мешовите парнице."⁴⁸

⁴⁶ Тарановски, Т. (2002). *Историја српског љрава у Немањинској држави* (прир. Р. Михаљчић). Београд: Лирика, 528.

⁴⁷ *Ibid.*, 528.

⁴⁸ Тарановски, Т. (2002). *Историја српског љрава у Немањинској држави* (прир. Р. Михаљчић). Београд: Лирика, 528–529. Приликом овог тумачења Т. Тарановски је изгледа на извештан начин ставио знак једнакости између државног суда (*судије царсџва ми*) и кефалија, као представника државне власти у градовима, додуше уз појашњење: „На овом месту нећемо претресати питање, да ли се суд пред кефалијом може у ствари признати за типичан облик државног суда.“ *Ibid.*, 529. Кефалија је за-

На овом месту, треба погледати комплетан чл. 194. из Раковачког рукописа:

„И глобе на црковныхъ людїе законь. Что се соуде прѣдъ црковомъ и прѣдъ кефалиемъ, и ти глобѣ что се осоуде да нма вьсе црква како пишє оу хрисоволихъ. Те глобе да се оузнмаю на црковныхъ людєхъ како є поставно господинь царь законь по землан, и да се поставе црковнын людїе глобарїе кон ге съвнрати те глобе и прѣдавати цркви, а царь ни кефалие да не оузнмаа ништа.”⁴⁹

Тумачењем овог члана може се само уочити да је кефалија, као представник државне власти, могао да суди црквеном човеку, али се не наводи у којим стварима. Такође, наведено је да цар и кефалије не узимају глобе од суђења црквеним људима. Посредно се закључује да је и цар могао да суди црквеним људима, као и државне судије (*судије царствима*) односно речју Н. Кршљанин, овим чланом се очигледно имплицира шири опсег државног судства него само суђење кефалија у градовима.⁵⁰ Т. Тарановски је закључио да у мешовитим споровима више није надлежан владарев суд (како је то било предвиђено још Хиландарском повељом краља Милутина), већ „суд подређених власти, чија се надлежност иначе признавала већ пре Законика у хрисовуљама.”⁵¹

За тумачење наведених одредби Законика (чл. 30, 33. и 194), Т. Тарановски се, као и А. Соловјев, позвао на Арханђеловску хрисовуљу, која према његовом мишљењу, доноси две основне тезе:

„1) црквени патримонијални суд је надлежан за све међусобне парнице црквених људи, – ’и кади се пре сами људије црковнији, да им никто не суди разве игуман’; 2) исти је суд надлежан и за мешовите парнице, од чега се праве изузећа у корист државног суда само у случају уобичајених резервата – ’а што се пре с инеми људми за вражду, за земљу, за коњ, за провод, да иду пред цара; а за ине судове да иду пред митрополита и пред игумна.”⁵²

Резимирајући наведене ставове можемо закључити да је црквени патримонијални суд био надлежан у свим споровима између: 1) црквених

једно са представницима клира чинио градски сталешки суд који је судио становницима одређеног града. Он је као део тог суда могао да суди црквеном човеку у мешовитом спору са грађанином. О овом суду видети Соловјев, А. (1930). Судије и суд по градовима Душанове државе, *Гласник Скопског научног друштва*, Скопље: 147–162.

⁴⁹ Новаковић, С. (1912). *Законски сѣоменици српских држава средњега века*. Београд: СКА, 145.

⁵⁰ Кршљанин, Н. (2013). *Српске средњовековне повеље као извор Душановог законика* (докторска дисертација). Београд, 377.

⁵¹ Тарановски, Т. (2002). *Историја српског права у Немањинској држави* (прир. Р. Михалчић). Београд: Лирика, 529.

⁵² Тарановски, Т. (2002). *Op. cit.*, 529.

људи истог манастира и 2) црквених људи различитих манастира у форми мешовитог суда. За мешовите спорове (који не спадају у резервате) између црквеног човека и *човека од другог положаја*, важило је правило *actor sequitur forum rei*. Такође, прихватамо хипотезу Т. Тарановског и А. Соловјева да је Душанов законик препустио цркви суђење резерватима, будући да је изричито наведено да се црквени људи *о свакој љавде* суде пред црквеним судом, што би морало да подразумева и оне спорове коју су раније спадали у резервате владаревог суда. На тај начин доследно је спроведено канонско начело да црквеним људима у свим споровима суди црквени суд. Овај велики уступак цркви био је у складу са општом тенденцијом Душановог законика, а то је гаранција њених широких управних, економских и судских имунитета. Такође, повластица је имала и практичну страну. Наиме, са проширењем државне територије, очекивано је долазило до повећања броја спорова (свакако и оних који су редовно спадали у владареве резервате). Наведена реформа је, дакле, уједно омогућила олакшање рада државних судија, као и личног владаревог суда.

Да је суђење у споровима који су иначе спадали у резервате владаревог суда препуштено цркви, јасно показују и две Душанове повеље издате после Законика. Тако је цар Душан на сабору у Крупиштима 2. маја 1355. године издао нову повељу Хиландару којом је предвидео право манастира да суди у свим споровима, укључујући и *iura regalia*:

„И никтос да соудн метохне хиландарьскон ни за еднѣ соудѣ, ни малн ни голѣмѣ, ни за земљу, ни за враждоу, нѣ да соудѣ старци, конѣх послла светын монастырь, и соудѣ конѣх онн поставе.”⁵³

Исто предвиђа и његова повеља од 17. маја 1355. године којом је потврдио Хиландару метохију манастира Св. Петра Коришког:

„Никто да не соудн метохни светогоу Петроу ни за еднѣ соудѣ, малѣ и голѣмѣ, ни за земљу ни за враждоу, тькмо настоѣщи всакн дитрополнтѣ града Призрѣна.”⁵⁴

А. Соловјев је поводом ове одредбе записао:

„Цела метохија Св. Петра служи се и судским имунитетом, изузета је од царског суда, чак и за земљу и за вражду. У том случају суди њима не игуман хиландарски (зато што је далеко) него најближа виша црквена

⁵³ Новаковић, С. (1912). *Законски сѣоменици срѣских држава средњега века*. Београд: СКА, 432.

⁵⁴ Соловјев, А. (1927). Два прилога проучавању Душанове државе. *Гласник Скопског научног друштва* II. Скопље: 25–46.

инстанција – митрополит призренски. Та је одредба сасвим у духу чл. 33. ДЗ и нешто га расветљује.”⁵⁵

Дакле, наведене одредбе повеља из 1355. године представљају конкретизацију чл. 33. Душановог законика и сведочанство његове примене.

Надлежност државног односно личног царевог суда за суђење црквеном човеку

Остало је спорно питање, када је надлежан да суди државни суд односно лични царев суд црквеном човеку.⁵⁶ Једини одговор који се на основу овога може дати јесте да је државни, односно лични царев суд био надлежан за резервате у мешовитим споровима црквеног човека и човека световног властелинства. То се јасно може видети из самих одредаба Законика. Наиме, чл. 33. зајемчено је право цркве да суди у свим споровима, укључујући и резервате црквеним људима. За унутрашњи спор који је редовно био резерват владаревог суда, ово је неспорно. Такође, неспорно је и у случају мешовитог спора између црквених људи двају манастира, будући да је манастирима дато право да суде и некадашње резервате – с тим што у овом случају то врше у форми мешовитог црквеног суда.

Ствар је другачија у мешовитом спору између црквеног човека и човека световног властелинства. Црква је имала права да суди свом човеку. Међутим, спор који треба пресудити спада у владареве резервате (*царски дугови*), за која је зависним људима са световних властелинстава⁵⁷

⁵⁵ Соловјев, А. (1927). Два прилога проучавању Душанове државе. *Гласник Скопског научног друштва* II. Скопље: 34.

⁵⁶ О државним судијама у Душановом законнику видети Мирковић, З. (2005). Судије „царства ми“ Душановог законика. *Законик цара Стефана Душана: Зборник радова са научног скупа одржаног 3. октобра 2000, поводом 650 година од проглашења*, Београд: САНУ, 21–36.

⁵⁷ Чл. 103. Душановог законика „Ѧ соудоу отротьскоумъ” гласи: „Яште соу отроцин, да се соуде прѣдъ свонди господарин како любѣ за свое дльговѣ; а за царевѣ да га гредоутъ прѣдъ соудіе, за крвьвѣ, за враждоу, за тати, за гоусарѣ, за прѣемъ людьскын.” Новаковић, С. (1898). *Законик Стефана Душана цара српског 1349–1354*. Београд: Задужбина Илије М. Коларца, 79. Чл. 183. „Ѧ станницѣ” предвиђа цареве дугове за кривична дела станика, царевих коморција: „Станницн вѣси царства ми да гредоу прѣдъ соудіе што нмаю соудъ мегю совоумъ; за враждоу, за гоусара, за тата, за прѣемъ людін, за крвьвѣ, за землю.” *Ibid.*, 141. Свакако да је ово важило и за остале категорије зависног становништва (меропхе, Влахе, сокалнике, мајсторе), па Законик није имао потребе да за њих то посебно прописује.

судио државни, а властели⁵⁸ и Дубровчанима,⁵⁹ лични царев суд. У конкуренцији црквеног и државног, односно личног царевог суда у наведеним мешовитим споровима, предност је имао државни, односно царев суд. Дакле, државни суд је био надлежан за мешовите резервате између црквених људи и људи са световних властелинстава, било царевих било властеоских, а лични царев суд за мешовите резервате између црквених људи и властеле, односно Дубровчана. Сада је извесно да су одредбе о надлежности црквеног суда Арханђеловске хрисовуље у суштини одражавале прави смисао одговарајућих одредаба Законика. Ово се лепо уочава из њене следеће одредбе:

„А што се пре сь ннѣмн людмн за враждоу, за земљу, за конь, за проводу, да ндоу прѣдъ цара.“⁶⁰

Дакле, за мешовите резервате увек је предвиђена надлежност владашевог суда (касније и државног суда у одређеним случајевима), што значи да је наведено правило било добро познато и било у примени и пре Душановог законика, па Законик није имао потребе да га посебно прописује, јер се оно подразумевало (метод *ex silentio*).

⁵⁸ Властели је за владаре резервате судио лично цар, а према чл. 192. Законика „о соуду правоуду“ гласи: „Да три работе, за невѣроу и за крѣвь и за разкон владичаски да ндоу прѣдъ цара.“ *Ibid.*, 144. Овај члан изазвао је много недоумица, а пре свега око питања његове аутентичности, будући да потиче из Раковачког преписа. А. Соловјев је утврдио да се једино могао односити на властелу – за наведена три „царска дуга“ судио је им је цар, а за остале „царске дугове“ (парнице око земље, провод људски, тат) цареве судије. Соловјев, А. (1980). *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*. Београд: САНУ, 328–329. Н. Кршљанин довела је у питање хипотезу А. Соловјева указавши како је *разбој владичаски* могао да учини и себар (не само властелин), те да се овај деликт не помиње као царев дуг за зависно становништво. Зато је поставила питање: „Зар је могуће да би цар сматрао натпросечно значајним и тешким случајем силовање властелинке од стране другог властелина, али не и од стране себра?“ Кршљанин, Н. (2013). *Српске средњовековне повеље као извор Душановог законика*, докторска дисертација. Београд, 384. Можда овде није у питању толико тежина кривичног дела, колико надлежност суда. Себру је за ово дело могао да суди властелин (вероватно се из овог разлога и не помиње као царски дуг за себре), али другом властелину није могао. За ово дело властелину је једино могао да суди цар.

⁵⁹ Повеља цара Душана Дубровчанима од 20. септембра 1349. године у чл. 7. предвиђа: „И за снѣзн да гредоу прѣдъ царство дн на соудъ: за крѣвь, и за земљон за проводу и за човека и за своде, и за ино нн за што.“ Новаковић, С. (1912). *Законски споменици српских држава средњега века*. Београд: СКА, 170. Ово је за Дубровчане прописао још краљ Милутин 14. септембра 1302. године у Врхлабу: „А прѣдъ краљество дн да ндоу за невѣроу, за враждоу, за челадна, за конь; оу тоду да е соудъ доуероктанноу прѣдъ краљеством дн.“ Мошин В., Ђирковић С., Синдик Д. (2011). *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писам Србије, Босне и Дубровника, Књига I*, Београд: Историјски институт Београд, 95. Новаковић, С. (1912). *Op. cit.*, 346, 162.

⁶⁰ Новаковић, С. (1912). *Op. cit.*, 699.

Наведена одредба Арханђеловске хрисовуље (као временски блиске Законику), упућује и на опрезност приликом закључивања о вршењу личног царевог суда у пракси. Наиме, она предвиђа да мешовита резервата лично пресуђује цар, (а не државне судије – што је нпр. изричито предвиђено Закономом за лаичке отроке и станике), а с обзиром на то да је царев лични суд за резервата био предвиђен и за властелу и Дубровчане, може се питати, да ли је цар заиста могао да постигне да пресуди лично све ове спорове. Свакако да је суђење за резервата у појединим споровима морало бити конкретно делегирано државним судијама, па и другим државним органима (цркви је ово право генерално уступљено Закономом). Н. Кршљанин је одлично указала да је ово последица развоја правосудног система који је

„...прошао еволуцију од резервата за које суди владар лично, преко његовог делегирања те дужности на своје блиске поверенике или дворске судије, до преношења суђења на засебне и бројније државне органе. Овај процес је изазван како јачањем државе, тако и повећањем броја спорова које природно долази са њеним растом.“⁶¹

Можда је државни суд био надлежан и за све мешовите спорове у тзв. *смесним жупама* (жупама које обухватају села различитих патримонијалних господара – владара, цркве и властеле), будући да је управну власт над овим жупама имао кефалија према чл. 157. Душановог законика.⁶²

Из црквене јурисдикције изузимана су и кривична дела крађе и разбојништва (*шајба* и *џуса*),⁶³ како је то приметио Т. Тарановски.⁶⁴ То се имплицитно може закључити из чл. 148. Законика „*џ соудіахъ*“:

„Соудіе коє царство љн положн по землн соуднтн; ако пншоу за што любо за гоусара н тата, нан за коє любо оправданіе соудьбно; тере прѣслоуша кннгоу соуднє

⁶¹ Кршљанин, Н. (2013). *Српске средњовековне повеље као извор Душановог законика* (докторска дисертација). Београд, 383.

⁶² „Гдѣ се обрѣтаю жоупѣ смесне села црьковна, нан царства љн, нан валстѣл'ска, н боудоу смѣсна села, н не боудѣ на-тоц-зи жоупомѣ еднога господара; нѣ ако боудѣ кефаліе н соудіе царства љн, конхѣ естѣ поставило царство љн, да поставѣ страже по възѣхъ поутѣхъ н кефаліамѣ да прѣдаде поутовѣ да нхѣ блуюдоу стражамн; да ако се кто гоусн нан оукрадѣ, нан коє зло оутннн, тѣ-зін час да гредоу кефаліамѣ, да нмѣ плактаю оть свое коукіе; а кефаліе страже да нштоу н гоусаре н татн.“ Новаковић, С. (1898). *Законик Сѣефана Душана цара српског 1349–1354*. Београд: Задужбина Илије М. Коларца, 123.

⁶³ Позната је пресуда цара Душана за гусу на Хиландарским имањима у струмичкој области: „џзе гуса конє царєкє н людн нзбнше, н посла царѣ да платн околнна прнселн-цѣ.“ Соловјев, А. (1926). *Одабрани сѣоменици српског ѣрава (од XII до краја XV века)*. Београд: Геца Кон, 170.

⁶⁴ Тарановски, Т. (2002). *Истѣоріја српског ѣрава у Немањнћкој држави* (прнр. Р. Михалъчнћ). Београд: Лирика, 529–530.

царства дн, нли црьковъ, нли властѣланнъ, нли кто любо чловѣкъ оу земли царства дн, ты-зѣн вѣси да се осоруде тако н прѣслоушннцн царства дн.”⁶⁵

Треба напоменути да су се у корист државног суда изузимале само „обличне“ крађе и разбојништва, на шта је правилно указао З. Чворовић.⁶⁶ Реч *облично* потиче од старословенског израза „лице” којим се означавала ствар која је могла бити објект извршења кривичног дела – *corpus delicti*, тј. ствар која је била украдена, отета, па чак и оруђе којим је кривично дело извршено.⁶⁷

Апелација, релација и супликација

У средњовековном српском праву није постојало право жалбе (апелације). О томе А. Соловјев каже:

„Начела византијског права о апелацији постепено продиру од Душанова доба у словенско право, које пре тога није познавало апелације.”⁶⁸

У одређеним конкретним случајевима ипак је могло доћи до изузимања спорова у корист владаревог суда. У питању су византијске установе релације и супликације, регулисане Душановим закоником. Релација је овлашћење судија да захтевају од цара, као врховног судије, пресуђивање у конкретним сложеним судским споровима – тада се предмет из надлежности редовног преноси у надлежност владаревог суда.⁶⁹ Предвиђена је чл. 181. Душановог законика „Ѡ прѣѣ прѣдѣ царѣмъ”:

⁶⁵ Новаковић, С. (1912). *Законски сѣоменици срѣских држава средњега века*. Београд: СКА, 115.

⁶⁶ „Првих пет чланова (145–149 ДЗ – нап. аут.) посвећено је регулисању оних кривичних дела за која се судило у инквизиционој форми „искати“. Када је овај поступак уведен Душановим новелама, изгледа да се искључиво примењивао на крађе и разбојништа, али само на оне које су биле потврђене „обличним“ доказима. Радило се о доказима који су се у XIV веку, с обзиром на тадашње могућности криминалистичке технике, сматрали најпоузданијим“ Чворовић, З. (2018). *Душанов законик у руском огледалу: Прилог уѣоредној срѣско-руској ѣравној исѣорији*, Београд: Catena mundi, 103. У осталим случајевима „обичне“ крађе и разбојништва, када није било „обличних“ доказа, судило се у акузаторском поступку и њима су посвећени чл. 150–154. Душановог законика. О томе Чворовић, З. (2018). *Op. cit.*, 99–110.

⁶⁷ Тарановски, Т. (2002). *Исѣорија срѣског ѣрава у Немањинској држави* (прир. Р. Михаљчић). Београд: Лирика, 581.

⁶⁸ Соловјев, А. (1998). *Одабрани сѣоменици срѣског ѣрава (од XII до краја XV века)*. Београд: Геца Кон, 524. Истог је мишљења и Тарановски, Т. (2002). *Op. cit.*, 555.

⁶⁹ О овом институту видети Тарановски, Т. (2002). *Op. cit.*, 552–554. Соловјев, А. (1926). *Op. cit.*, 511. Чворовић, З. (2019). Релација у чл. 181. Душановог законика и у средњовековним руским правним споменицима. *Гласник ѣрава*, 10 (2), Крагујевац: 37–50.

„Повелѣка царство мн соудіамъ; аште се обрѣте велнко дѣло, а не оудмогоу расоудити н расправити кон любо соудѣ велнкъ боудѣтъ; да гредѣ отъ соудін єдинъ съ обѣма онема-зін пѣр'цедла прѣдъ царство мн; н што хоте соудити комоу соудіе, вѣсакы соудѣ да оупнсоую; како да не боудѣ потвора; н да се испрална закон'но царства мн.“⁷⁰

Релација је, према нашем мишљењу, важила за све судије у земљи, а не само за државне судије. Да су ово право имале и судије црквеног суда потврђује Лесновска повелѣа цара Душана (1347–1350. године):

„И о соудѣ што се не може расоудитѣ прѣдъ епископомъ, да гредѣ прѣдъ царство мн, а ннде нндере да нд не боудѣ соуда.“⁷¹

На овај закључак наводи формулација *не може расудиити*, која у потпуности одговара оној употребљеној у чл. 181. (*не узмоџу расудиити и расїравити*), јер ипак више асоцира на фактичку немогућност решавања спора (због правне празнине или сложености случаја),⁷² него на процесну немогућност услед ненадлежности за владареве резервате.

Супликација је право свакога да се молбом обрати владаревом суду, како би му била учињена правда у конкретном спору. Према чл. 72. „Ѡ некол'недъ“ ово право имају сви, осим властеоског отрока:

„И кто некольнъ донде на дворѣ царевѣ, да се вѣсакомоу ѳотинни правда, освѣнъ отрока властеоскога.“⁷³

Дакле, недостатак апелације надомештен је правом умољвавања (супликације) и релације. Право да пресуђује предмете из надлежности

⁷⁰ Новаковић, С. (1898). *Законик Сїтефана Душана цара срїскоџ 1349–1354*. Београд: Задужбина Илије М. Коларца, 140.

⁷¹ Новаковић, С. (1912). *Законски сїоменици срїских држава средњеџа века*. Београд: СКА, 680. У науци је спорно да ли се ова одредба односи на владареве резервате или на право релације. Т. Тарановски сматра да су у питању владареве резервати Тарановски, Т. (2002). *Истїорија срїскоџ їрава у Немањїћкој држави* (прир. Р. Михаљчић). Београд: Лирика, 528, 554. Исто тумачи и З. Мирковић: „Још једном око овога прописа ваља нагласити да он говори о одласку на владаочев суд за резервата, дакле, она дела која се не могу пресуђивати пред епископом. Ипак, није реч о случају тзв. релације на владара узаконѣне чл. 181. Законика, куда би читање овог заводљивог прописа могло одвести.“ Мирковић, З. (2002). *Суђење и судије у Србији од XIII до XV века* (докторска дисертација). Београд, 100. Супротног становишта је Солвјев, А. (1998). *Одабрани сїоменици срїскоџ їрава (од XII до краја XV века)*. Београд: Геца Кон, 511, фуснога 4. З. Чворовић у овој одредби Лесновске повеље види доказ да је релација постојала у владарској пракси и пре озаконѣња у Душановом законуку. Чворовић, З. (2019). Релација у чл. 181. Душановог законика и у средњовековним руским правним споменицима. *Гласник їрава*, 10 (2). Крагујевац, 42.

⁷² О томе Тарановски, Т. (2002). *Op. cit.*, 553.

⁷³ Новаковић, С. (1898). *Op. cit.*, 58.

редовних судова по наведеним принципима припадало је владару као извору правде и милости. На тај начин превазилажени су недостаци средњовековног права, а који су се огледали пре свега у правним празнинама и недовољном правничком образовању судија.

ЗАКЉУЧАК

Душанов законик је јединствено регулисао надлежност свих црквених патримонијалних судова у држави, те проширио црквену јурисдикцију и на спорове који су иначе спадали у владареве резервате. Црква је судила у свим споровима црквених људи – спорове људи истог манастира, као и спорове између људи различитих манастира у виду мешовитог црквеног суда. Била је надлежна и за спорове између црквеног човека и човека световног властелинства, када би њен човек имао процесни положај туженог, а у складу са правилом *actor sequitur forum rei*. Из ове врсте мешовитих спорова изузети су од црквене јурисдикције владареви резервати (царски дугови). Резервати су у овим споровима ипак остали у надлежности државе, јер је световњацима у тим случајевима могао да суди једино државни суд, а властели и Дубровчанима лично цар.

Наведеном реформом је у великој мери остварено канонско начело да једино црква суди својим црквеним људима у свим споровима. Ово је била још једна велика повластица цркве коју је она уживала због своје верске али и политичке улоге коју је имала у средњовековној Србији, будући да је била чврст ослонац јаке централне власти. Делегирањем надлежности цркви да суди унутрашње спорове који су раније редовно представљали резервате владаревог суда, на изванредан начин је олакшан и рад државних судија. Такође, није било ни сметњи економске природе за овакво проширење црквене јурисдикције, јер су глобе од суђења црквеним људима иначе припадале цркви, без обзира који је суд конкретно судио црквеном човеку.

Поред мешовитих резервата, из надлежности црквеног суда изузимана су кривична дела крађе и разбојништва према новели из 1354. године, под условом да за њих постоје директни рационални докази (*corpus delicti*). За ова кривична дела биле су надлежне државне судије.

Конкретно се сваки спор могао изузети у корист владаревог суда и то путем супликације (умољавања), односно релације, у случају када се одређени спор не може пресудити пред редовним судом због постојања правне празнине или фактичке заплетености. Овим процесним установама суштински је надомештено непостојање права на жалбу (апелације).

ЛИТЕРАТУРА

- Живојиновић, М. (2009). Византијске правне норме и судска надлежност у средњовековној Србији. *Средњовековно право у Срба у огледалу историјских извора*. Београд: САНУ, 151–164.
- Кршљанин, Н. (2013). *Српске средњовековне повеље као извор Душановог законика*, докторска дисертација. Београд.
- Кршљанин, Н. (2019). Краљ као заштитник цркве: правна анализа Жичких повеља Стефана Првовенчаног, *Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањинића*, Београд: САНУ, Српски комитет за византологију, 413–449.
- Мирковић, З. (2002). *Суђење и судије у Србији од XIII до XV века* (докторска дисертација). Београд.
- Мирковић, З. (2005). Судије „царства ми“ Душановог законика. *Законик цара Стефана Душана: Зборник радова са научног скупа одржаног 3. октобра 2000, поводом 650 година од проглашења*. Београд: САНУ.
- Соловјев, А. (1930). Судије и суд по градовима Душанове државе. *Гласник Скопског научног друштва*. Скопље: 147–162.
- Соловјев, А. (1998). *Историја словенских права; Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*. Београд: Службени лист СРЈ.
- Соловјев, А. (1980). *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*. Београд: САНУ.
- Тарановски, Т. (2002). *Историја српског права у Немањинској држави* (приредио Раде Михаљчић). Београд: Лирика.
- Ћирковић, С., Михаљчић, Р. (1999). *Лексикон српског средњег века*. Београд.
- Чворовић, З. (2018). *Душанов законик у руском огледалу: прилог ујоредној српској руској правној историји*. Београд: Catena mundi.
- Чворовић, З. (2019). Релација у члану 181 Душановог законика и у средњовековним руским правним споменицима. *Гласник права*, 10 (2). Крагујевац. 37–50.
- Правноисторијски извори**
- Мошин, В., Ћирковић, С., Синдик, Д., (2011). *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника, Књига I*. Београд: Историјски институт Београд.
- Новаковић, С. (1898). *Законик Стефана Душана цара српског 1349–1354*. Београд: Задужбина Илије М. Коларца.
- Новаковић, С. (1907). *Маџије Власћара Синџаџмаџ, Азбучни зборник византијских црквених и државних закона и правила*. Београд: Зборник за историју, језик и књижевност српског народа.
- Новаковић, С. (1912). *Законски споменици српских држава средњег века*. Београд: СКА.
- Соловјев, А. (1927). Два прилога проучавању Душанове државе. *Гласник Скопског научног друштва II*. Скопље: 25–46.
- Соловјев, А. (1926). *Одабрани споменици српског права (од XII до краја XV века)*. Београд: Геца Кон.

Stefan V. Stojanović*

Research Assistant at the Innovation Center, University of Niš

THE PATRIMONIAL ECCLESIASTICAL COURT IN DUŠAN'S CODE**

ABSTRACT: In medieval Serbia, in addition to administrative and economic immunity, the Church also enjoyed judicial immunity. It had the right to judge the clergy (class court), all Orthodox believers in certain civil and criminal matters, but like any feudal lord, it also had jurisdiction over the inhabitants of church and monastery estates (church people), judging them as a patrimonial court. The subject of the research is the ecclesiastical patrimonial court in Serbian medieval law. First, a legal-historical analysis of this institute from monastery charters will be performed and then from the most valuable Serbian medieval legal monument, Dušan's Code. The basic question is whether the Code only confirmed the existing jurisdiction of the ecclesiastical patrimonial court or whether it introduced certain changes in this area. If there were any changes, it is important to recognize what they were, what they consist of and what the basic motive of the legislator for prescribing them was. The ecclesiastical patrimonial court was without a doubt competent

---

* stojanovicst91@gmail.com

** The paper was received on November 15, 2020; the amended version was submitted on January 4, 2021; the paper was accepted for publication on January 28, 2021. The translation of the original article into English is provided by the Glasnik of the Bar Association of Vojvodina. This paper is the result of research conducted pursuant to the obligations from the Contract on the realization and financing of scientific research papers in 2020 (registration number: 451-03-68/2020-14/200371), concluded between the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia and the Innovation Center of the University of Niš.

for internal disputes between people of the same monastery, but it should be determined how the jurisdiction in the, so-called, mixed disputes was determined. Further, did Dušan's Code give over jurisdiction to the Church regarding disputes that were otherwise the domain of the ruler's court? Finally, the role and importance of the procedural institutions of appeal, transference and supplication in Serbian medieval law are emphasized.

Keywords: church, trial, Middle Ages, Dušan's Code, Serbian medieval law

INTRODUCTION

Besides administrative and economic immunity, the Serbian Orthodox Church also had judicial immunity. The ecclesiastical court was not a creation of the state, but an institution that the Serbian state subsumed into its legal system by the incorporation of Byzantine law:

“The ecclesiastical court spontaneously penetrated the Serbian land together with the Church and its organization and thus required no particular legal confirmation from Serbian rulers. Only later does Dušan's Code, which strived to provide a general regulation of public law, institute provisions on the ecclesiastical court, wherein it confirms that which had already existed long ago, at the very least since the time of St. Sava and his work on organizing the Church.”¹

The sources of Byzantine law which regulate the jurisdiction and immunity of the ecclesiastical court, as noted by M. Živojinović, are the Code of Justinian in Novel 123 and the fourth Novel of the emperor Heraclius from 629, which were incorporated into the Syntagma Canonum of Matthew Blastares.²

The ecclesiastical court was part of a complex system of courts, characteristic of medieval states. T. Taranovski notes that the state at that point did not have a monopoly on public law processes, but

“...on one hand, it recognized other self-conceived authorities besides itself and, more importantly, even above itself, and on the other, it allowed intermediary authorities between itself and the mass of the unauthorized public.”³

---

¹ Taranovski, T. (2002). *Istorija srpskog prava u Nemanjićkoj državi* (ed. R. Mihaljčić). Belgrade: Lirika, 521.

² Živojinović, M. (2009). *Vizantijske pravne norme i sudska nadležnost u srednjovekovnoj Srbiji, Srednjovekovno pravo u Srba u ogledalu istorijskih izvora*. Belgrade: SANU, 152.

³ Taranovski, T. (2002). *Op. cit.*, 519.

The ecclesiastical court was precisely that “intermediary authority” in medieval Serbia. The church had judicial authority over the clergy as a class court and all Orthodox believers for criminal offences against the faith and for certain civil matters, but also over all residents of church, that is, monastery estates as a patrimonial court.

The patrimonial ecclesiastical court had complete jurisdiction over the church people (serfs) and other inhabitants of church and monastery estates. As the feudal liege, the Church had judicial authority over all of the persons that were under its governance. T. Taranovski emphasized that the patrimonial court belonged to churches and monasteries as landowners, and comprised an essential part of their general immunity.⁴ Monastery charters of Serbian rulers are the primary sources used to study this type of ecclesiastical court in Serbia from the time of the Nemanjić dynasty to the time that Dušan's Code was written.

THE PATRIMONIAL ECCLESIASTICAL COURT IN SERBIAN MEDIEVAL CHARTERS

The oldest preserved charter from which we learn of the existence of a patrimonial ecclesiastical court, although indirectly, is the Žiča charter of king Stefan the First-Crowned from 1220:

“И да се не познѣа архієпискоуповѣ чловѣкъ краљу безъ краљеве печѣати, нѣ ако не комоу чинѣ дѣлѣнѣ архієпискоуповѣ чловѣкъ, да га познѣа съ краљеводѣ печѣатню къ краљу; да ако не понде по печѣати, то тоузи да се оуписоују печѣати оу краљу и да не оузнѣа архієпискоупѣ себѣ.”⁵

In his doctoral dissertation *Suđenje i sudije u Srbiji od XIII do XV veka* (*Trials and judges in Serbia from the 13th to the 15th century*), commenting on the above provision, Z. Mirković concludes that all internal litigation between the monastery's people, i.e. when both parties are people of the Žiča Monastery, is the exclusive jurisdiction of the monastery, that is, of the archbishop.⁶ From this provision it can further be concluded that a church person could be tried by the king, but it does not state in which cases. Judging by the writing

⁴ Taranovski, T. (2002). *Istorija srpskog prava u Nemanjičkoj državi* (ed. R. Mihaljčić). Belgrade: Lirika, 525.

⁵ Mošin, B., Ćirković S., Sindik, D. (2011). *Zbornik srednjovekovnih ćirilčnih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika, book I*. Belgrade: The Institute of History Belgrade, 95. Novaković, S. (1912). *Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka*, Belgrade: SKA, 572.

⁶ Mirković, Z. (2002). *Suđenje i sudije u Srbiji od XIII do XV veka* (doctoral dissertation). Belgrade, 86–87.

style of the provision, we are dealing with mixed litigation, where the plaintiff is a “resident of the king’s land”, as noted by N. Kršljanin.⁷ The continuation of the charter contains one, unfortunately, partially preserved provision:

“Н аще се позове кралевъ чловѣкъ къ архиепископу, и да боудеть...”⁸

From this, the opposite situation can be observed – when the “king’s man” is called before the archbishop. Does this mean that according to the Žiča charter, the jurisdiction in mixed litigation was determined contrary to the Roman principle that the litigation follows the accused (*actor sequitur forum rei*)?

The charter of king Stefan Uroš (circa 1253) from the Church of the Theotokos on Ston prescribes:

“Сн же Светыне Богородице въ всакон свободаѣ да боудеть, такоже и прѣжде рекохомъ, отъ всѣхъ владоушнихъ и отъ всѣхъ хотештихъ наснабствовати чло любо. На господствоующаго прѣложихомъ власть и всако несправление еже о вноуотрѣннихъ и вьнѣшнихъ правдахъ.”⁹

T. Taranovski stresses that this regulation guarantees the court immunity of monasteries:

“...thus the adjudication for internal disputes between the monastery’s people, as for disputes with the people and outsiders, should belong to the monastery’s authorities.”¹⁰

Consequently, the monastery has the jurisdiction to adjudicate internal disputes (*vnutarnih pravdah*) and mixed disputes between a monastery’s person and a person outside of the monastery’s governance (*vnešnih pravdah*).

The charter of king Milutin (between 1276–1281) prescribes for the Monastery Hilandar:

“Н люде снѣ светыне цркви, пре кою нмаю мегоу соболь, да се прѣдъ нгоумномъ или прѣдъ владальцы црквиными разкѣ неврѣе и провода земляе и кражде,

---

⁷ Kršljanin, N. (2019). Kralj kao zaštitnik crkve: pravna analiza Žičkih povelja Stefana Prvovenčanog, *Kraljevstvo i arhiepiskopija u srpskim i pomorskim zemljama Nemanjića*, Belgrade: SANU, Srpski komitet za vizantologiju, 444.

⁸ Mošin, B., Ćirković S., Sindik, D. (2011). *Zbornik srednjovekovnih ćirilčnih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika, book I*. Belgrade: The Institute of History Belgrade, 92. Novaković, S. (1912). *Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka*, Belgrade: SKA, 572.

⁹ Mošin, B., Ćirković S., Sindik, D. (2011). *Op. cit.*, 197. Novaković, S. (1912). *Op. cit.*, 601.

¹⁰ Taranovski, T. (2002). *Istorija srpskog prava u Nemanjićkoj državi* (ed. R. Mihaljčić). Beograd: Lirika, 526.

А СЪ ЗЕМЛЪНЫ СОУДЪ ДА НДЪ КЕСТЬ КРАЛЕМЪ НЛИ ПРЪДЪ КДННЪМЪ ОДЪ ВЛАДААЛЬЦЪ ДВОРА
КРАЛЕВА, КОЕГА НПРОСИ НГОУМЪНЪ Н БРАТЫНА.”¹¹

In this provision, trials for the following types of disputes can be distinguished: 1) internal disputes between church people, 2) the ruler's domain and 3) a mixed dispute between a church person and a *temporal* person, a person outside of church governance. Thus, this article guaranteed Hilandar a patrimonial court for all internal disputes between church people. The ruler was responsible for adjudicating “mixed” disputes between a church person and *temporal* person, that is, a person from another estate (personally or indirectly through *vladalca dvora kraljeva*). The ruler also prescribed his exclusive jurisdiction for the following cases (the so-called ruler's domain)¹²: 1) *nevera* – treason, 2) *provod (prejem ljudski)* – flight (and being an accomplice to the flight) of serfs from their masters, 3) *zemlja* – disputes regarding land, and 4) *vražda* – murder. T. Taranovski noticed that most later charters do not regulate this issue and rightfully concluded that this provision was of general importance, while clarifying:

“With this, we do not mean to claim that the monastery's chrysobull was a general law for all, but that in it the public order on the given issue was confirmed, which had been created in the entire country.”¹³

The charter of king Milutin from the year 1300 to the Monastery of Saint George near Skopje decrees:

“И НИКТО ДА НЕ СОУДИ ЧЛОВЪКОУ СВЕТАГО ГЕОРГИНА ГОРГА И ПОБЪДНОЩА ВЪ
БРАНЕХЪ ОТЪ ВЛАСТИ ВЪШЕ ПИСАННЪХЪ, НИ ДА ГА СВЕЖЕ БЕЗЪ НГОУМЕНОВА СОУДА.”¹⁴

From this decree it can be clearly inferred that the dependant population of the Monastery of Saint George was to be exclusively tried by the hegumen's court. “Власти вше писаннхъ”, that is, *vladalci kraljevski* (the king's nobles), who were forbidden from trying church people, are listed in the previous provisions of the charter.¹⁵ The first provision of Article 39 of the charter,

¹¹ Mošin, B., Ćirković S., Sindik, D. (2011). *Op. cit.*, 268. Novaković, S. (1912). *Op. cit.*, 387.

¹² See: Veselinović, A. “Rezervati sudski” in Ćirković, S., Mihaljčić, R. (1999), *Leksikon srpskog srednjeg veka*, Belgrade: 613–614.

¹³ Taranovski, T. (2002). *Istorija srpskog prava u Nemanjičkoj državi* (ed. R. Mihaljčić). Beograd: Lirika, 527.

¹⁴ Mošin, B., Ćirković S., Sindik, D. (2011). *Zbornik srednjovekovnih ćirilićnih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika, book I*. Belgrade: The Institute of History Belgrade, 317. Novaković, S. (1912). *Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka*, Belgrade: SKA, 609.

¹⁵ The first provision states: “И кто се обрѣтають оу Скопн градоу люднѣ светаго и великославнаго цдоуѣнника Христова Георгина Горга, да не работаютъ оу царноу никуоу работоу, и да не

confirming Article 8, also prohibits the people of the Monastery of Saint George, be they in the parish, city, or village, from being tried by a representative of the country's government:

“Ъь всѣхъ мѣстоунахъ гдѣ любо се оверѣтають люде свѣтаго Георгина Горга, оу коен любо жоупѣ нан оу градоу Скопн, нан оу коемъ любо градоу нан оу чинемъ селѣ, чловѣкоу свѣтаго Георгина да не соудн никон владоуштин по дръжавахъ кра-левства дн нн дае отрока на нь нн казньць, нн теп'чин малн, нн соудниа велн нн малн, нн себасть, нн прахторь, нн себасть градскы, нн прахторь градскы, нн стражь градоу, нн соудниа градоу, нн соудниа жоупскн, нн кнезь жоупскн.”¹⁶

Thus, the ecclesiastical court, that is, the monastery hegumen's court, had exclusive jurisdiction over the disputes of church people. The same court had jurisdiction over disputes between church people and people from other estates, as prescribed by the second provision of the same article:

“Н кто се наге комоу кривь чловѣкъ свѣтаго Георгина, да се при прѣдь нгоу-менома н съ нгоудноуемъ отрокома да се оузнама кон любо дльгъ.”¹⁷

The charter does not contain provisions on criminal acts that are the ruler's (state) domain, as is prescribed in the Hilandar charter; in the words of T. Taranovski, it “does not even contain an allusion to the domain of the state court”¹⁸, with the added clarification that this could be explained by the confirmation of the legal order that already existed in previous chrysobulls of

---

ндають власть надь нидн нн себасть, нн прахторь, нн кастрофинаакъ, нн кнезь, нн кто оть вла-доуштинъ оу кралевства дн.” The second one states: “Оброка не дати апоклансиароу, нн себастоу нн прахтороу, нн кнезоу, нн кастрофинаакоу, нн аподохатороу, нн геракароу, нн конюхоу, нн пѣароу, нн коелдоу кифални кралевства дн, оть велнкнхъ до малнхъ власти.” *Ibid.*

¹⁶ Mošin, B., Ćirković S., Sindik, D. (2011). *Zbornik srednjovekovnih ćirilicnih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika, book I*. Belgrade: The Institute of History Belgrade, 326. Novaković, S. (1912). *Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka*, Belgrade: SKA, 616.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ However, the charter does contain an allusion to the ruler's domain: “От кра-жде н от дѣвнуга разбоа н от конскога провода глоба вса црьковна.” Mošin, B., Ćirković S., Sindik, D. (2011). *Zbornik srednjovekovnih ćirilicnih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika, book I*. Belgrade: The Institute of History Belgrade, 326. Новаковић, С. (1912). *Законски споменници српских држава средњега века*, Београд: СКА, 617. М. Живојиновић believes that here we are dealing with a concession of the mulct from certain *jura regalia* to the church, but that adjudicating the disputes was still the jurisdiction of state courts. Живојиновић, М. (2009). Византијске правне норме и судска надлежност у средњовековној Србији. *Средњовековно право у Срба у огледалу историјских извора*. Београд: САНУ, 209. А. Solovjev also states: “These are the domains of the ruler's court, which were likely adjudicated by the kephale.” Solovjev, A. (1980). *Zakonik cara Stefana Dušana 1349. i 1354. godine*. Belgrade: SANU, 330.

Byzantine and Bulgarian emperors.¹⁹ From this, it could be extrapolated that the hegumen's court also had jurisdiction over these criminal acts by acknowledging the already existing legal order.²⁰

In order for the provisions that prescribe judicial authority to the hegumen should not only be of a declarative nature, the charter prescribes criminal sanctions in case the court jurisdiction of the hegumen's court is usurped:

“И кто се нанде соуднѣ чловѣкоу Светаго Георгиа посланикъ и отрока давъ на нь, нан га плѣннѣ безъ нгоуднова соуда, любо га сведавъ, боудн на нѣмъ клетвѣ Божна всѣхъ правобѣрныхъ светыхъ царь и краљь выше писаннѣхъ, и да плати оу царинноу .р. перперь.”²¹

For this offence, spiritual damnation and a mulct of 100 *perper* was cumulatively prescribed, which is in conflict with the following provision of the charter:

“Кто ли се нагнѣ соуднѣ чловѣкоу Светаго Гѣоргиа... да нест проклетѣ отъ всѣхъ снхъ правобѣрныхъ и светыхъ царь и краљь выше писаннѣхъ, и да плати оу царинноу .с. перперь.”²²

The spiritual sanction is the same, but the difference is in the mulct amount, as this provision prescribes a double amount. The likely reason for this contradiction is that this charter was compilatory in nature – it came into existence based on already existing charters issued by kings and emperors that had ruled these lands in ages past. It is difficult to determine the exact amount of mulct that was paid. This charter established complete court jurisdiction of the hegumen's court over all civil and criminal matters relating to the people of the Monastery of Saint George, protected by spiritual and temporal punishment. However, to prevent the hegumen from misusing his judicial authority, the charter decrees:

“Аште ли се нанде нгоудменъ криво соуднѣ, да нзвѣржетъ се сана.”²³

¹⁹ Taranovski, T. (2002). *Istorija srpskog prava u Nemanjičkoj državi* (ed. R. Mihaljčić). Belgrade: Lirika, 527.

²⁰ This opinion is shared by Mirković, Z. (2002). *Suđenje i sudije u Srbiji od XIII do XV veka* (doctoral dissertation). Belgrade, 94.

²¹ Mošin, B., Ćirković S., Sindik, D. (2011). *Zbornik srednjovekovnih ćiriličnih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika, book I*. Belgrade: The Institute of History Belgrade, 326. Novaković, S. (1912). *Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka*, Belgrade: SKA, 617.

²² Mošin, V., Ćirković, S., Sindik, D. (2011). *Op. cit.*, 317. Novaković, S. (1912). *Op. cit.*, 609.

²³ Mošin, B., Ćirković S., Sindik, D. (2011). *Op. cit.*, 326. Novaković, S. (1912). *Op. cit.*, 616.

Thus, if the hegumen would not perform his judicial duties lawfully and justly, he would lose his title, that is, his church standing.

The charter of King Milutin from the Gračanica monastery from 1321 prescribes:

“И где годѣ се при цркви чловѣкъ на кралевѣ соудѣ, да не глоба црковна, и послуухъ, и роука.”²⁴

Even though it primarily prescribes that the mulct paid by church people belongs to the Church, from this article it can be indirectly concluded that the king's court could hold trial for a church person. We are dealing with the ruler's domain and mixed disputes (in accordance with the aforementioned hypothesis of T. Taranovski), although they are not explicitly specified in the charter itself.

The Tetovo charter (1337–1346) decrees in Article 23:

“И што се пре црковны людые на двороу кралиевства ли, нан прѣдъ соудн-
тан, нан прѣдъ ннѣди властѣди, нан не роука, нан не послуухъ, нан не глоба коа
лико, да оузыма все црковъ, рекше нгоумень.”²⁵

This provision, like the previous one, determines to whom the mulct belongs. It can also be observed that church people could be tried by the ruler's court.

The charter of king Dušan from the tower of Hilandar (circa 1331) prescribes for the church's people:

“И да нма нѣсть соуда развѣ прѣдъ кралицю и прѣдъ нконоидь настоиштнмъ.”²⁶

This charter also guarantees the right of the church people to go to trial before their monastery. It is interesting to note that the *ikonom* was designated as the judge in disputes between church people, even though his function was primarily of an economic nature and encompassed caretaking of the monastery's assets. Further, the option that the king could hold trial personally was allowed.

“И кьди се пре самн людие црковнин, да нма ннкто не соудн развѣ нгоумнь”²⁷

---

²⁴ Mošin, B., Ćirković S., Sindik, D. (2011). *Zbornik srednjovekovnih ćirilicnih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika, book I*. Belgrade: The Institute of History Belgrade, 503. Novaković, S. (1912). *Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka*, Belgrade: SKA, 636.

²⁵ Mošin, B., Ćirković S., Sindik, D. (2011). *Zbornik srednjovekovnih ćirilicnih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika, book I*. Belgrade: The Institute of History Belgrade, 503. Novaković, S. (1912). *Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka*, Belgrade: SKA, 506.

²⁶ Novaković, S. (1912). *Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka*, Belgrade: SKA, 659.

²⁷ *Ibid.*, 487.

was prescribed by the founding charter of king Dušan for the Monastery of the Holy Archangels Michael and Gabriel near Prizren in 1348. The hegumen had the exclusive jurisdiction to adjudicate internal disputes between church people. The charter further prescribes:

“Я што се пре съ ннѣмн людмн за враждоу, за землию, за конь, за проводу, да ндоу прѣдь цара.”²⁸

The ruler's domain in case of a mixed dispute between a person of the Monastery of the Holy Archangels and an *ini* (other) man, were adjudicated by the emperor personally. By *argumentum a contrario*, adjudication for internal disputes between the people of the monastery which were otherwise the ruler's domain was left to the hegumen in accordance with the first provision. The third provision regarding the ecclesiastical patrimonial court is:

“Я за нне соудове да ндоу прѣдь мнтрополнта и прѣдь нгоумна.”²⁹

For all other mixed disputes between the church person and an *ini* person, that were not the ruler's domain, the ecclesiastical court held jurisdiction; that is, as A. Solovjev notes, “the metropolitan and hegumen of Prizren.”³⁰

THE PATRIMONIAL ECCLESIASTICAL COURT IN DUŠAN'S CODE

In article 33, “Ѡ соудѣ людіе”, of Dušan's Code, the exclusive right of the Church to hold court for church people as a patrimonial court is guaranteed:

“Црковнын людіе о вѣсакон правдѣ да се соудѣ прѣдь свонмн мнтрополнтн и прѣдь епископы и нгоумнн; коѣ ста чловѣка оба едне цркъве, да се соуднта прѣдь своомь цркъвомь, нли оть двою цркъвоу боудѣта два чловѣка, коѣ се прѣнта, да нмь соуде обѣ цркъвн.”³¹

The first provision (“црковнын людіе о вѣсакон правдѣ да се соудѣ прѣдь свонмн мнтрополнтн и прѣдь епископы и нгоумнн”), as well as the mentioned charters, only confirm the right of the Church to hold patrimonial court over its people, established by canon law. Thus, the church people are tried in all

²⁸ Novaković, S. (1912). *Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka*, Belgrade: SKA, 699.

²⁹ *Ibid.*, 699

³⁰ *Ibid.*

³¹ Соловјев, А. (1980). *Законик цара Сѣефана Душана 1349. и 1354. године*. Београд: САНУ, 199.

matters (“о вѣсакои правдѣ”) by the Church; specifically a *metropolitan, bishop, or hegumen* of the competent church or monastery (“прѣдъ свонимъ митрополантн и прѣдъ епископы и игуѣмнн”). The legislator demonstrated the ability to issue general ordinances, as the provision refers to all churches and monasteries in the country. That is why the *metropolitan, bishop, and hegumen* are listed separately, depending on the head of a specific church or monastery.³²

A mixed ecclesiastical court was not prescribed by any charter, however, that does not mean that mixed disputes relating to church people did not exist in practice. This novelty arose from the consistent interpretation of the canon principle that a church person is to be tried by their monastery, or, as it is stated in the Code: “that they are tried by *their* metropolitan, bishop, or hegumen.” In order for this principle (as well as the demand of monasteries to try their own people) to be held to in disputes between the people of different monasteries, a just legal compromise was made, in the form of a mixed patrimonial ecclesiastical court (*that they are tried by both churches*). In this manner, the legislator pointed to the legal basis for establishing mixed courts and filled the legal void in the charters regarding the disputes between people of different monasteries.

S. Novaković had a dilemma regarding the term *that they are tried by both churches* for people belonging to different churches or monasteries. He could not come to a conclusion whether in such cases two churches formed a mixed court or whether both were equally competent to decide on the disputed matter and the parties in the dispute chose the court, that is, the church or monastery.³³ A Solovjev had no such doubts and noted that in this case, the Code prescribed the jurisdiction of a mixed court, that is, the court run by both hegumens or bishops.³⁴ T. Taranovski also believed that it was a mixed ecclesiastical court because the form of the mixed court was a suitable way to remove the conflict of jurisdiction by honouring both basic prerequisites of the judicial process:

---

³² Novaković, S. (1898). *Zakonik Stefana Dušana cara srpskog 1349–1354*. Belgrade: Zadužbina Ilije M. Kolarca, 31.

³³ A Solovjev states: “Article 33 explicitly talks about the feudal judicial immunity of the Church as a privileged landowner. Manu “church people” resided in church feudal estates – pronocytes, craftsmen, sokalniks, meropes, otroks, and Vlachs. They are tried by the church authority – the bishop or hegumen, and that includes all disputes – both civil and criminal.” Соловјев, А. (1980). *Законик цара Сѣтефана Душана 1349. и 1354. жоду-не*. Београд: САНУ, 198.

³⁴ Novaković, S. (1898). *Zakonik Stefana Dušana cara srpskog 1349–1354*. Belgrade: Zadužbina Ilije M. Kolarca, 166.

“And that neither of the parties is denied the protection of their legal judge, nor that either of the holders of the competent judicial office fully loses the income from the court.”³⁵

I believe that the opinions and arguments of A. Solovjev and T. Taranovski remove any doubt regarding the term *that they are tried by both churches* of this article of the Code and that it denotes that the parties – church persons that belong to different churches or monasteries were to be tried by a mixed ecclesiastical court.

Court jurisdiction in mixed disputes

Art. 33 does not regulate court jurisdiction regarding mixed disputes between a church person and one belonging to a noble or the emperor, as A. Solovjev notes, thus he believed that this issue was resolved by the chrysobull for the Monastery of the Holy Archangels Michael and Gabriel from 1348; this would mean that the ecclesiastical court had jurisdiction in these cases.³⁶ Regardless of how likely it is that this chrysobull, given how temporally close to the Code it is, could have been used to correctly interpret the Code's provisions, I believe that this issue cannot be resolved by starting from this presupposition. Namely, the chrysobull for the Monastery of the Holy Archangels Michael and Gabriel was a specific legal act, so its legal effect could not be expanded to other churches and monasteries, that is, the legal void in the general legal act which is the Code cannot be filled by analogizing the chrysobull, which is an individual legal act (given that there exists no unified legal regulation in other charters). The answer should be sought in Dušan's legislative actions. N. Kršljanin accurately noted that this issue is regulated by the novel of emperor Alexios from chapter D-6 of the Abridged *Syntagma Canonum*³⁷:

---

³⁵ Соловјев, А. (1980). *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*. Београд: САНУ, 199.

³⁶ Taranovski, T. (2002). *Istorija srpskog prava u Nemanjičkoj državi* (ed. R. Mihaljčić). Belgrade: Lirika, 531. In general terms, regarding the issue of resolving the conflict of jurisdiction between separate patrimonial courts in the form of a mixed court, the ownership of the mulct could be stressed as one of the reasons. However, this could not be considered a justified reason when dealing with the mixed court in Dušan's Code, as the ownership of the mulct was previously specifically designated by charters and because the basic rule contained in the charters was finally confirmed by the Code (Art. 194) – all the mulct from the trial of a church man belongs exclusively to his church or monastery.

³⁷ Solovjev, A. (1980). *Op. cit.*, 199.

“Цара же Алекѣа, аште раздѣленіе, рече, въ судештихъ се боудеть, и овъ оубо мнрскаго ксть оустроеніа, овъ же божьственомоу пригтоу съетанъ ксть, позн-
ваен тогда старѣншииъ познвкимоу всауьскы подлежнть и кьждо въ прикладное
кмоу ндетъ суданште.”³⁸

Consequently, the *actor sequitur forum rei* principle was held to in these types of mixed disputes, and its application can also be recognized in a provision of the charter of Skopje:

“И кто се наге комоу крнвь уловѣкъ светаго Георгіа, да се при прѣдъ нго-
уменомъ и съ нгоумновѣмъ отрокомъ, да се оузнма кон любо дльгъ.”³⁹

Thus, if the monastery person were to be indebted to another person, the lender (the *temporal* person – a person from another estate) could only make a claim before the court of the Monastery of Saint George. This provision leads to the conclusion that the *actor sequitur forum rei* principle was applied in practice regarding mixed disputes and the principle also applied to, as T. Taranovski notes, disputes with residents of Dubrovnik.⁴⁰ This principle is also contained in Article 30 of the Code, whose basic premise is the protection of a church’s people and monks from arbitrary acts by secular persons, which again indirectly guaranteed the judicial immunity of the Church.⁴¹ However, this was, to a certain extent, in conflict with the principle that a church person was to be tried by their church in mixed disputes. Namely, by applying it, a church person – the plaintiff would not be before their church’s court. This is the reason that emperor Dušan introduced the mixed court.

Did Dušan’s Code permit the Church to adjudicate disputed which were otherwise the ruler’s domain?

Despite the pluralism of the ecclesiastical patrimonial court, we cannot talk about its territorial jurisdiction. The jurisdiction in disputes was not

---

³⁸ Kršljanin, N. (2013). *Srpske srednjovekve povelje kao izvor Dušanovog zakonika* (doctoral dissertation). Belgrade: 367, reference 1349.

³⁹ Novaković, S. (1907). *Matije Vlastara Sintagmat: Azbučni zbornik vizantijskih crkvenih i državnih zakona i pravila*. Belgrade: Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, 229–230.

⁴⁰ Mošin, B., Ćirković S., Sindik, D. (2011). *Zbornik srednjovekovnih ćirilčnih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika, book I*. Belgrade: The Institute of History Belgrade, 326. Novaković, S. (1912). *Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka*, Belgrade: SKA, 616.

⁴¹ Taranovski, T. (2002). *Istorija srpskog prava u Nemanjićkoj državi* (ed. R. Mihaljčić). Belgrade: Lirika, 568.

determined by the spatial principle, i. e. the monastery land, but by the belonging of the dependent population to a certain church or monastery. In practice, however, this was not a significant distinguishing factor, as the residents of monastery lands belonged to the monastery at the same time. The real jurisdiction of the ecclesiastical patrimonial court encompasses the answers to the questions of who has the jurisdiction to adjudicate: 1) internal disputes between church persons of the same monastery, 2) mixed disputes between church persons of different monasteries, 3) mixed disputes between a church person and a person belonging to temporal noble? These answers were already given, so what is left to decipher is whether adjudication of the most important disputes which were otherwise the ruler's domain (and which could happen in all of three listed variations) according to Dušan's Code was kept as the jurisdiction of the state's court or whether the jurisdiction was conceded to the Church.

S. Novaković was of the opinion that state courts had jurisdiction over the ruler's domain, that is, that their legal regime remained specific, as was prescribed by the charters; he stressed this in the commentary to Article 33:

“The degree of autonomy of the churches can best be observed by their right to hold court on their estates (excluding severe criminal cases)^{42, 43}

He further elaborated on his hypothesis while interpreting Article 183 of the Code:

“The Church adjudicated; the jury adjudicated; the administrative government (e.g. in cities and in the military) adjudicated; mixed courts adjudicated; the nobility adjudicated. Yet the legislature desired to segregate certain offenders and always keep them before the state courts. And the privileges that Dušan's legislature gave to churches can be observed in the fact that it started conceding this type of trial to churches. In the chrysobull for the Monastery of the Holy Archangels, for example, the privilege of these disputes regarding the monastery's people were to be given to no one else but their church authority, and only when the dispute was between the monastery's man and a man of another estate, was he required to go before the

---

⁴² “Отсеаѣ да не оуѣѣт ннеднна власть калоуѣѣра нан црковнаго ѣловѣка; н кто потвори сіе при жнвоѣт н по сѣдѣрѣтн царства лн, да нѣсть благословенѣ; ако лн іестъ кто комоуѣ крнѣѣ, да га нште соудомѣ н правдомѣ по законуѣ; ако лн оуѣѣт безѣ соудѣ, нан комоуѣ забавн, да платн самоседѣмо.” Novaković, S. (1898). *Zakonik Stefana Dušana cara srpskog 1349–1354*. Belgrade: Zadužbina Ilije M. Kolarca, 28–29.

⁴³ S. Novaković definitely referred to the ruler's domain by the term severe criminal cases.

king's judge. Stefan Dušan also gave this right to Hilandar, although Hilandar did not have this right previously."⁴⁴

Thus, according to S. Novaković, the ruler's domains were excluded from the jurisdiction of all other courts, including ecclesiastical courts, in favour of the state's courts. This right was conceded only specifically, with charters. As it concerns ecclesiastical courts, the same legal solution was retained in Dušan's Code. However, his opinion cannot be accepted in full. In his interpretation, he neglected the term *vsakoj pravde* [every dispute] (or at least narrowly interpreted it) contained in Art. 33 of the Code, which must have a more general meaning and encompass the ruler's domain. Contrary to S. Novaković, A. Solovjev and T. Taranovski assigned this phrase a more general meaning, as it should have.

A. Solovjev stressed that the Code provided churches with the right to adjudicate the ruler's domain. "Severe criminal acts were subsumed in the ruler's court," he states and notes that Art. 33 of Dušan's Code exclusively acknowledges the right of bishops and hegumens to adjudicate church people "for *vsakoj pravde*", i.e. for every dispute.⁴⁵

Domestically, T. Taranovski studied this issue the most from a legal history perspective. He believed that the Code

"from the general jurisdiction of the patrimonial ecclesiastical court for church people no longer excludes the domain of the state court. "People of the church shall be judged for *every dispute* before their own metropolitans and before bishops and hegumens" (Art. 33); "henceforth no authority may molest a monk or a *man of the church*" (Art. 30).

These are the basic provisions of the Code on the patrimonial ecclesiastical court; they are expressed decisively and acknowledge the jurisdiction of the patrimonial ecclesiastical court for *vsakoj pravde*, with no exceptions in favour of the state court."⁴⁶

Consequently, T. Taranovski subsumed under the term *every dispute* internal disputes of church people and mixed disputes between people of different monasteries (as these are undoubtedly regulated by the Code), as well as the ruler's domain. Thus it remained for him to answer the question of who

---

⁴⁴ Novaković, S. (1898). *Zakonik Stefana Dušana cara srpskog 1349–1354*. Belgrade: Zadužbina Ilije M. Kolarca, 166.

⁴⁵ *Ibid.*, 258.

⁴⁶ Solovjev, A. (1998). *Istorija slovenskih prava; Zakonodavstvo Stefana Dušana cara Srba i Grka*, Belgrade: Official Gazette of the Federal Republic of Yugoslavia, 221. This opinion is shared by Живојиновић, М. (2009). Византијске правне норме и судска надлежност у средњовековној Србији. *Средњовековно право у Срба у огледалу историјских извора*. Београд: САНУ, 163..

had the jurisdiction to adjudicate a mixed dispute between a church person and a temporal nobility's person or citizen, or, in the words of T. Taranovski, "a man of a different class."⁴⁷

A. Solovjev believed that there was a legal void when dealing with this case, which he tried to fill with the chrysobull for the Monastery of the Holy Archangels. However, the answer to this question already existed within the *actor sequitur forum rei* principle of the novel of emperor Alexios contained in chapter D-6 of the Abridged Syntagma Canonum.

Starting from the hypothesis that adjudication for disputes which were otherwise the ruler's domain was conceded to church jurisdiction, and noticing that pursuant to Art. 194 a church person could be tried by the kephale, T. Taranovski concluded the following:

"The jurisdiction of the state court over church people was allowed by the Code only for mixed disputes, when one party was a church person and the other – a man of a different class. This can be observed from the provision of the Code regarding mulct on church people: "that are judged before the church and before the kephales, and those that are ordered to pay mulct, that is owned all by the church, as is written in the chrysobulls" (Art. 194).

In this instance, the state court is in the form of a court before the kephale. Because disputes between church people are the jurisdiction of the patrimonial ecclesiastical court pursuant to the Code, the state court only had jurisdiction over mixed disputes."⁴⁸ Here, we should take a look at the entirety of Art. 194 from the Rakovo manuscript:

"И ГЛОБЕ НА ЦРЬКОВНЫХЪ ЛЮДИЕ ЗАКОНЬ. ЧТО СЕ СОУДЕ ПРѢДЪ ЦРЬКВОМЪ И ПРѢДЪ КИЕФАЛІЕМЪ, И ТИ ГЛОБѢ ЧТО СЕ ОСОУДЕ ДА ИМА ВЪСЕ ЦРЬКВА КАКО ПИШЕ ОУ ХРИСОВОЛНХЪ. ТЕ ГЛОБЕ ДА СЕ ОУЗНИМАЮ НА ЦРЬКОВНЫХЪ ЛЮДЕХЪ КАКО Е ПОСТАВНО ГОСПОДННХЪ ЦАРЬ ЗАКОНЬ ПО ЗЕМЛН, И ДА СЕ ПОСТАВЕ ЦРЬКОВННХЪ ЛЮДИЕ ГЛОБАРІЕ КОН ГЕ СЪБНРАТИ ТЕ ГЛОБЕ И ПРѢДАВАТИ ЦРЬКВН, А ЦАРЬ НИ КИЕФАЛІЕ ДА НЕ ОУЗНИМАА НИШТА."⁴⁹

⁴⁷ Taranovski, T. (2002). *Istorija srpskog prava u Nemanjičkoj državi* (ed. R. Mihaljčić). Belgrade: Lirika, 528.

⁴⁸ *Ibid.*, 528.

⁴⁹ Taranovski, T. (2002). *Istorija srpskog prava u Nemanjičkoj državi* (ed. R. Mihaljčić). Belgrade: Lirika, 528–529. In this interpretation, T. Taranovski seems to have equated in a certain manner the state court (*judges of my Empire*) and kephales, as the representatives of state authority in cities; however, with the explanation: "In this place we shall not examine the question of whether court before a kephale can in truth be acknowledged as a typical form of a state court." *Ibid.*, 529. Together with representatives of the clergy, a kephale formed a class court in a city that adjudicated the citizens. As a part of the court, he could adjudicate a church person in a mixed dispute with a citizen. For more on this court, see: Solovjev, A. (1930), *Sudije i sud po gradovima Dušanove države*, *Journal of the Skopje Scientific Society*, Skopje: 147–162.

An interpretation of this article can only demonstrate that the kephale could, as a representative of the state authority, judge a church person, but it does not say in which matters. In addition, it is stated that the kephale or the emperor shall not take the mulct from the church person. It can be indirectly inferred that the emperor had the right to judge church people, as did the state judges (*judges of my Empire*); in the words of N. Kršljanin, this article clearly implies a wider scope of the state judiciary than only the adjudication by kephales in cities.⁵⁰ T. Taranovski concluded that the ruler's court no longer had jurisdiction in mixed disputes (as was prescribed by king Milutin's charter to Hilandar), but "the court of subordinate authorities, whose jurisdiction was acknowledged by the chrysobulls before the Code."⁵¹

To interpret the listed provision of the Code (Arts. 30, 33, and 194), T. Taranovski, as did A. Solovjev, referred to the chrysobull of the Monastery of the Holy Archangels, which, in his opinion, brought fourth two basic postulates:

"1) the ecclesiastical patrimonial court has jurisdiction over all disputes between church people – "and when church people are among themselves, to not but judged by anyone but the hegumen"; 2) the same court has jurisdiction over mixed disputes, while exceptions are made in favour of the state court only in the case of traditional domains – "and with other people for murder, for land, for horses, for flight, that they go before the emperor; and for other judgements to go before the metropolitan and hegumen."⁵²

By summarizing the listed positions, we can conclude that the ecclesiastical patrimonial court had jurisdiction over all disputes between: 1) church people of the same monastery and 2) church people of different monasteries in the form of a mixed court. Regarding mixed disputes (that are not the ruler's domain) between a church person and a *person of a different class*, the principle *actor sequitur forum rei* was in force. Further, the hypothesis of T. Taranovski and A. Solovjev that Dušan's Code conceded jurisdiction over the ruler's domain to the church is accepted, because it is explicitly stated that church people shall be judged before the ecclesiastical court for *vsakoj pravde* (for every dispute), which necessarily encompassed those disputes which were previously the domain of the ruler's court. In this manner, the canonical

---

⁵⁰ Novaković, S. (1912). *Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka*, Belgrade: SKA, 145.

⁵¹ Kršljanin, N. (2019). Kralj kao zaštitnik crkve: pravna analiza Žičkih povelja Stefana Prvovenčanog, *Kraljevstvo i arhiepiskopija u srpskim i pomorskim zemljama Nemanjića*, Belgrade: SANU, Srpski komitet za vizantologiju, 377.

⁵² Taranovski, T. (2002). *Istorija srpskog prava u Nemanjićkoj državi* (ed. R. Mihaljčić). Belgrade: Lirika, 529.

principle that church people are judged before the ecclesiastical court for all disputes was executed. This large concession to the Church was in line with the general tendency of Dušan's Code, which was guaranteeing the Church wide administrative, economic, and judicial immunity. Further, this privilege had a practical aspect. Namely, with the expansion of the state's territory, there was an expected increase in legal disputes (surely also those that were traditionally the ruler's domain). Thus, this reformation enabled easier functioning of the state's judges and the Emperor's court at the same time.

Two charters issued by Dušan after the Code also clearly demonstrate that jurisdiction over cases that were traditionally the ruler's domain was given over to the Church. At the council in Krupišti, on May 2, 1355, Emperor Dušan issued a new charter to the Monastery Hilandar, which prescribed the right of the monastery to adjudicate in all disputes, including *jura regalia*:

“И НИКТОЕ ДА СОУДИ МЕТОХИЕ ХИЛАНДАРЬСКОЕ НИ ЗА ЕДНЬ СОУДЬ, НИ МАЛН НИ ГОЛЪМЫ, НИ ЗА ЗЕМЛЮ, НИ ЗА ВРАЖДОУ, НЬ ДА СОУДЪ СТАРЦИ, КОНХЪ ПОСЛАА СВЕТЫН МОНАСТРЬ, И СОУДЬЕ КОНХЪ ОНИ ПОСТАВЕ.”⁵³

The same is prescribed by his charter from May 17, 1355, which confirms for Hilandar the land of the Monastery St. Peter of Koriša:

“НИКТО ДА НЕ СОУДИ МЕТОХИИ СВЕТОМОУ ПЕТРОУ НИ ЗА ЕДНЬ СОУДЬ, МАЛЪ И ГОЛЪМЪ, НИ ЗА ЗЕМЛЮ НИ ЗА ВРАЖДОУ, ТЬКЛО НАСТОЮЩИ ВСАКИ МЕТРОПОЛИТЪ ГРАДА ПРИЗРЕНА.”⁵⁴

Regarding this provision, A. Solovjev wrote:

“The entire land of St. Peter also utilizes church immunity; it is exempt from the Emperor's court, even for land and murder. In such cases, they are not tried by the hegumen of Hilandar (because he is far away) but the nearest Church instance – the metropolitan of Prizren. This provision is fully in the spirit of Dušan's Code and somewhat clarifies it.”⁵⁵

Thus, the abovementioned provisions of the charters from 1355 are a concretization of Art. 33 of Dušan's Code and are a testimonial to its use.

⁵³ Taranovski, T. (2002). *Istorija srpskog prava u Nemanjičkoj državi* (ed. R. Mihaljčić). Belgrade: Lirika, 529.

⁵⁴ Novaković, S. (1912). *Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka*, Belgrade: SKA, 432.

⁵⁵ Solovjev, A. (1927). Dva priloga proučavanju Dušanove države. *Journal of the Skopje Scientific Society* II. Skopje: 25 – 46.

The jurisdiction of the state court / the Emperor's personal court to judge a church person

The question left to be answered is when does the state court, i. e. the Emperor's personal court, have the jurisdiction to judge a church person?⁵⁶ The only answer that can be given is that the state court, i.e. the Emperor's personal court, had jurisdiction over the ruler's domain in mixed disputes between a church person and a person belonging to temporal nobility. This can be clearly observed from the provisions of the Code. Namely, Art. 33 guarantees the right of the Church to adjudicate all disputes, including the ruler's domain for church people. This is indisputable regarding internal cases between church people that were traditionally the ruler's domain. Further, it is also indisputable in mixed disputes involving church people of different monasteries, as the monasteries were given jurisdiction over the former ruler's domain – with the exception that this was done in the form of a mixed ecclesiastical court.

The issue of a mixed dispute between a church person and a person with dependence on temporal nobility is different. The Church had the right to judge its persons. However, the case that needs judgement is the ruler's domain (*debt to the Emperor*), for which dependant people from temporal estates⁵⁷ were judged by the state court, and lords⁵⁸ and people from Dubrovnik⁵⁹, personally

---

⁵⁶ Solovjev, A. (1927). Dva priloga proučavanju Dušanove države. *Journal of the Skopje Scientific Society II*. Skopje: 34.

⁵⁷ For state judges in Dušan's Code, see: Mirković, Z. (2005). Sudije „carstva mi" Dušanovog zakonika, *Zakonik cara Stefana Dušana: Collection of papers from the scientific gathering held on October 3, 2000, for the 650th anniversary of its issuance*. Belgrade: SANU, 21–36.

⁵⁸ Art. 103 of Dušan's Code, “о соуду отроцьскоу”, states: “Яште соу отроцин, да се соуде прѣдъ свонци господарин како любѣ за свое дльговѣ; а за царевѣ да га гредоуѣ прѣдъ соудіе, за кровь, за враждоу, за тати, за гоусарѣ, за прѣемь людьскын.” Novaković, S. (1898). *Zakonik Stefana Dušana cara srpskog 1349–1354*. Belgrade: Zadužbina Ilije M. Kolarca, 79. Art. 183, “о станницѣ” prescribes debt to the Emperor for criminal acts committed by *staniks*, the Emperor's coachmen: “Станницн вѣси царства ин да гредоу прѣдъ соудіе што нимаю соудь мегю сокомь; за враждоу, за гоусара, за тата, за прѣемь людин, за кровь, за земаю.” *Ibid.*, 141. This certainly applied to other categories of dependant people (meropes, Vlachs, sokalniks, craftsmen), so there was no need for the Code have specific provisions regarding them.

⁵⁹ For the ruler's domain, nobles were personally judged by the Emperor, pursuant to Art. 192 of the Code, “о соуду правомоу”, and it states: “За три ракоге, за невѣроу и за кровь и за разбон владнцаски да ндоу прѣдъ цара.” *Ibid.*, 144. This article has caused a lot of dilemma, primarily regarding its authenticity, as it originates from the Rakovo transcript. A. Solovjev concluded that it could only refer to the nobility – for the three listed “debts to the Emperor” they were judged by the Emperor, and for other “debts to the Emperor” (litigation regarding land, being an accomplice in flight, etc.), the Emperor's judges. Solovjev, A. (1980). *Zakonik cara Stefana Dušana 1349. i 1354. godine*. Belgrade: SANU, 328–329. N. Kršljanin brought this hypothesis into question by noting that *razboj vladičaski* (rape of a

by the Emperor's court. In competition between the ecclesiastical and state court, that is, the Emperor's court, in the stated mixed disputes, the state, i.e. the Emperor's court, was favoured. Thus, the state court had jurisdiction over litigation of mixed domain between church people and people from temporal estates, be they the Emperor's or belong to the nobility, and the personal Emperor's court had jurisdiction over litigation of mixed domain between church people and the nobility or persons from Dubrovnik. By now it is clear that the provisions on the jurisdiction of the court found in the chrysobull of the Monastery of the Holy Archangels in spirit reflected the true meaning of the corresponding provisions of the Code. This can be observed from its following provision:

“Я ШТО СЕ ПРЕ СЪ ННѢМН ЛЮДМН ЗА ВРАЖДОУ, ЗА ЗЕМЛЮ, ЗА КОНЬ, ЗА ПРОВОДЪ, ДА НДОУ ПРѢДЪ ЦАРА.”⁶⁰

The jurisdiction of the ruler's court is always prescribed for mixed domains (later, the jurisdiction of the state court in certain situations too), which means that the stated rule was well known and was applied before Dušan's Code, so there was no need for it to be specifically prescribed by the Code, as it was presumed as true (the *ex silentio* method).

The stated provision of the chrysobull of the Monastery of the Holy Archangels (as a close contemporary of the Code), should also indicate a cautious approach when concluding how the Emperor's personal court was utilized in practice. Namely, it prescribed that mixed domains are judged personally by the Emperor (and not state judges – as was, for example, explicitly prescribed for non-church *otroks* and *staniks*) and given that the Emperor's personal

noblewoman) could be committed by a *sebar* (not only a nobleman) and that this offence is not mentioned as an Emperor's debt for the dependant population. That is why she asked the question: “Could it be possible that the Emperor considered the rape of a noblewoman by a nobleman a significant and severe case, but not one done by a *sebar*?” Kršljanin, N. (2013). *Srpske srednjovekovne povelje kao izvor Dušanovog zakonika* (doctoral dissertation). Belgrade, 384. It is possible that this was not about the severity of the act, but the jurisdiction of the court. A *sebar* could be judged for this offence by a nobleman (this is likely why this is not mentioned as an Emperor's debt for *sebars*), but another nobleman could not. Only the Emperor could judge a nobleman for this act.

⁶⁰ The charter of Emperor Dušan to the people of Dubrovnik from September, 1349, prescribes in Art. 7: “И ЗА СНИЕЗН ДА ГРЕДОУ ПРЕДЪ ЦАРЬСТВО ДН НА СОУДА: ЗА КРЪВЬ, И ЗА ЗЕМЛЮ И ЗА ПРОВОДЪ И ЗА ЧЛОВЕКА И ЗА СВОДА, И ЗА ННО НН ЗА ШТО.” Novaković, S. (1912). *Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka*, Belgrade: SKA, 170. This was already prescribed for the people of Dubrovnik by king Milutin on September 14, 1302 in Vrhlab: “Я ПРѢДЪ КРАЛЕВСТВО ДН ДА НДОУ ЗА НЕВѢРОУ, ЗА ВРАЖДОУ, ЗА ЗЕМЛАННА, ЗА КОНЬ; ОУ ТОМЪ ДА К СОУДА ДО-УВЕРОВАТАННОУ ПРѢДЪ КРАЛЕВСТВОМЪ ДН.” Mošin, B., Ćirković S., Sindik, D. (2011). *Zbornik srednjovekovnih ćirilčnih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika, book I*. Belgrade: The Institute of History Belgrade, 346. Novaković, S. (1912). *Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka*, Belgrade: SKA, 162.

judgement for domains was prescribed for both the nobility and people from Dubrovnik, it can be brought into question whether the Emperor could truly accomplish to judge all those disputes. It is certain that in practice, judgement for domains in certain cases must have been delegated to state judges and even other state authorities (the Church was generally given this right by the Code). N. Kršljanin expertly noted that this was a consequence of the development of the judicial system which “evolved from domains ruled personally by the Emperor, to the Emperor delegating the duties to his close associates or judges from the imperial court, to transferring adjudication to specific and numerous state organs. This process was caused both by the strengthening of the country and the increased number of cases that naturally followed the growth.”⁶¹ It is possible that the state court had jurisdiction over all mixed disputes in multi-municipal župas (župas that encompassed the villages of different patrimonial masters – rulers, the church, and nobles), as the executive rule over these areas was held by the kephale pursuant to Art. 147 of Dušan’s Code.⁶²

The criminal offences of theft and banditry (*tatba* and *gusa*)⁶³ were also excluded from ecclesiastical jurisdiction, as T. Taranovski noted.⁶⁴ This can be implicitly concluded from Art. 148 of the Code “ὄ σοῦδίαχъ”:

“Соудіе коє царство мн положи по земли соудити; ако пншоу за што любо за гоусара н тата, нан за коє любо оправданіе соудьбно; тере прѣслоуша кннгоу соудіе царства мн, нан црьковь, нан властѣлннь, нан кто любо ѿловѣкъ оу земли царства мн, ты-зїн вѣси да се осоуде ѿко н прѣслоушннцн царства мн.”⁶⁵

It should be stressed that only “oblični” forms of theft and banditry were excluded from church jurisdiction, as Z. Čvorović correctly pointed out.⁶⁶ The

⁶¹ Novaković, S. (1912). *Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka*, Belgrade: SKA, 699.

⁶² Kršljanin, N. (2013). *Srpske srednjovekovne povelje kao izvor Dušanovog zakonika* (doktorska disertacija). Beograd, 383.

⁶³ “Гдѣ се обрѣтаю жоупѣ смесне села црьковна, нан царства мн, нан властѣлска, н боудоу смѣсна села, н не боудѣ на-тои-зи жоуполь еднога господара; нѣ ако боудѣ кiefeлліе н соудіе царства мн, конхѣ ьсть поставило царство мн, да поставѣ страже по вѣсѣхъ поутѣхъ н кiefeлліамъ да прѣдаде поутовѣ да нхъ елюдоу стражамн; да ако се кто гоусн нан оукрадѣ, нан коє зло оутннн, тѣ-зїн часъ да гредоу кiefeлліамъ, да нмъ плакѣо отъ свое коукіе; а кiefeлліе страже да нштоу н гоусаре н татн.” Novaković, S. (1898). *Zakonik Stefana Dušana cara srpskog 1349–1354*. Belgrade: Zadužbina Ilije M. Kolarca, 123.

⁶⁴ The judgment of Emperor Dušan for banditry on Hilandar’s estates in the Strumica area is known: “Узе гуса коніе цареве н людн нзвнше, н посла царѣ да платн околнна прн-сеанцѣ.” Solovjev, A. (1926). *Odobrani spomenici srpskog prava (od XII do kraja XV veka)*. Belgrade: Geca Kon, 170.

⁶⁵ Taranovski, T. (2002). *Istorija srpskog prava u Nemanjičkoj državi* (ed. R. Mihaljčić). Belgrade: Lirika, 529–530.

⁶⁶ Novaković, S. (1912). *Op. cit.*, 115.

word *oblični* stems from the Old Slavic word *lice*, which denoted a thing that could be the object of a criminal act – corpus delicti, i.e. the thing that was stolen or taken, and even the tool that was used to commit the criminal act.⁶⁷

Appeals, Transference and Supplication

In Serbian medieval law, there was no right to an appeal. A. Solovjev writes on the matter:

“The principles of Byzantine law on appeals gradually penetrate Slavic law from the time of Dušan, which did not know appeals before.”⁶⁸

In certain concrete cases, exclusion of litigation in favour of the ruler's court could happen; particular regarding the Byzantine institutions of transferring and supplication, which were regulated by Dušan's Code. Transferring is the authority of judges to demand judgement from the Emperor as the supreme judge in specific complex cases – then the jurisdiction of the regular court is transferred into the jurisdiction of the ruler's court.⁶⁹ It is prescribed by Art. 181 of Dušan's Code on “О пьр~цѣ предѣ царемь”:

“Повелѣва царство мн соудіамь; аште се обрѣте велнко дѣло, а не оуздогоу расоудннн и расправннн кон любо соудь велнкѣ боудѣть; да гредє оть соуднн єдннн сѣ обѣла онєма-зін пьр'цєма прѣдѣ царство мн; н што хотє соудннн комоу соудіє, вѣсакы соудь да оупнсоудю; како да не боудѣ потвора; н да се нспралаа закон'но царства мн.”⁷⁰

⁶⁷ The first five articles (145–149 of Dušan's Code, author's note) are devoted to regulating those criminal offences for which judgement was done in the inquisitorial form “iskati”. When this procedure was introduced by Dušan's Code, it appears that it was exclusively applied to theft and banditry, but only to those that were confirmed with “oblični” evidence. This was evidence which was considered the most reliable in the 14th century, given the criminological techniques of the time. Čvorović, Z. (2018). *Dušanov zakonik u ruskom ogledalu: prilog uporednoj srpskoj-ruskoj pravnoj istoriji*. Belgrade: Catena mundi, 103. In other cases of „regular“ theft and banditry, when there was no “oblični” evidence, the adjudication was done in the adversarial form and Arts. 150–154 of Dušan's Code are dedicated to it. See: Čvorović, Z. (2018). *Dušanov zakonik u ruskom ogledalu: prilog uporednoj srpskoj-ruskoj pravnoj istoriji*. Belgrade: Catena mundi, 99–110.

⁶⁸ Taranovski, T. (2002). *Istorija srpskog prava u Nemanjičkoj državi* (ed. R. Mihaljčić). Belgrade: Lirika, 581.

⁶⁹ Solovjev, A. (1926). *Odabrani spomenici srpskog prava (od XII do kraja XV veka)*. Belgrade: Geca Kon, 524. This opinion is shared by Taranovski, T. (2002). *Op. cit.*, 555.

⁷⁰ For more on this institute, see: Taranovski, T. (2002). *Op. cit.*, 522–554. Solovjev, A. (1998). *Op. cit.* Čvorović, Z. (2019). Relacija u članu 181 Dušanovog zakonika u srednjovekovnim ruskim pravnim spomenicima, *Herald of Law*, 10 (2), Kragujevac: 37–50.

Transferring, in this author's opinion, referred to all judges in the country, not only to state judges. Dušan's charter to Lesnovo (1347–1350) confirms that judges of the ecclesiastical court had the right of transference:

“Н о соудѣ што се не може расоудитѣ прѣдъ епископомъ, да гредѣ прѣдъ царство мн, а ннде нигдере да нда не боудѣ соудѣ.”⁷¹

The construction “*ne može rasuditi*” (*cannot be judged*), which fully corresponds to the construction used in Art. 181 (*ne uzmogu rasuditi i raspraviti*), leads to this conclusion, as it associates more to the practical inability to resolve litigation (due to a legal void or the complexity of the case)⁷² than to procedural inability because of a lack of jurisdiction over the ruler's domain.

Supplication is the right of every person to lodge a plea before the ruler's court so that they could have justice in a given case. According to Art. 72, on “*о невол'немъ*”, this is a right held by everyone except a noble's *otrok*:

“Н кто невольнъ донде на дворѣ царевѣ, да се вьсакомоу чютннн правда, освѣнъ отрока властееоскога.”⁷³

Thus, the lack of the ability to appeal was remedied by the rights of supplication and transference. The right to judge cases over which regular court had jurisdiction in accordance with the given principles belonged to the ruler as the source of justice and grace. The shortcomings of medieval law were overcome in this manner, wherein the shortcomings were primarily reflected in legal voids and a lack of legal education of the judges.

---

⁷¹ Novaković, S. (1898). *Zakonik Stefana Dušana cara srpskog 1349–1354*. Belgrade: Zadužbina Ilije M. Kolarca 140.

⁷² Novaković, S. (1912). *Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka*, Belgrade: SKA, 680. It is disputed whether this provision refers to the ruler's domains or the right of transference. T. Taranovski believes it refers to the ruler's domains. Taranovski, T. (2002). *Op. cit.*, 528, 554. Z. Mirković believes in the same interpretation: “Once again, regarding this regulation, it is worth noting that it speaks about going before the ruler's court for domains, so, for those acts which cannot be adjudicated before the bishop. Still, this is not a case of so-called transference to the ruler, as codified by Art. 181 of the Code, where reading this suggestive regulation could lead to.” Mirković, Z. (2002). *Op. cit.*, 100. A. Solovjev disagrees. Solovjev, A. (1998). *Op. cit.*, reference 4. (Solovjev, A. (1980), *Op. cit.*, 322). For Z. Čvorović, this provision of the Lesnovo charter is evidence that transference existed in practice before it was codified in Dušan Code. Čvorović, Z. (2019). *Relacija u članu 181 Dušanovog zakonika u srednjovekovnim ruskim pravnim spomenicima*, *Herald of Law*, 10 (2), *Kragujevac*, 42.

⁷³ See: Taranovski, T. (2002). *Istorija srpskog prava u Nemanjičkoj državi* (ed. R. Mihaljčić). Belgrade: *Lirika*, 553.

CONCLUSION

Dušan's Code uniformly regulated the jurisdiction of all patrimonial ecclesiastical courts in the state and expanded their jurisdiction to litigation which was otherwise included in the ruler's domain. The Church adjudicated all disputes of church people – disputes between people of the same monastery and disputes between people of different monasteries, in the form of a mixed ecclesiastical court. It also had jurisdiction over disputes between a church person and a person from a temporal estate when the former was the plaintiff, in accordance with the *actor sequitur forum rei* rule. Ruler's domains (debts to the Emperor) were excluded from the Church's jurisdiction in these types of mixed disputes. The domains in these cases remained the jurisdiction of the state, as temporal people could only be judged by the state court, while the nobility and people from Dubrovnik by the Emperor himself.

The given reform in large part realized the canonical rule that church people could only be judged by their church in every dispute. This is another major privilege that the Church enjoyed because of the religious and political role it held in medieval Serbia, as it was a cornerstone of a strong centralized government. The practice of state judges was made easier by delegating adjudication over internal disputes that were previously the ruler's domain to the Church. Further, this expansion of Church jurisdiction did not cause economical disturbances because the mulct from the trials of church people always belonged to the church, regardless of which specific court pronounced judgement.

Asides from the mixed domains, the criminal acts of theft and banditry were excluded from the jurisdiction of the ecclesiastical court, according to the novel from 1354, under the condition that there is direct rational evidence (*corpus delicti*). State judges had jurisdiction over these criminal offences.

Every concrete case could be excluded from the Church's jurisdiction in favour of the ruler's court by supplication or transference, when the specific case could not be adjudicated before the regular court due to a legal void or factual complexity. In essence, these procedural institutions remedied the lack of the right to appeal.

BIBLIOGRAPHY

- Živojinović, M. (2009). *Vizantijske pravne norme i sudska nadležnost u srednjovekovnoj Srbiji, Srednjovekovno pravo u Srba u ogleđalu istorijskih izvora*. Belgrade: SANU, 151–164.
- Kršljanin, N. (2013). *Srpske srednjovekovne povelje kao izvor Dušanovog zakonika*, doctoral dissertation. Belgrade.

- Kršljanin, N. (2019). Kralj kao zaštitnik crkve: pravna analiza Žičkih povelja Stefana Prvovenčanog, *Kraljevstvo i arhiepiskopija u srpskim i pomorskim zemljama Nemanjića*, Belgrade: SANU, Srpski komitet za vizantologiju, 413 – 449.
- Mirković, Z. (2002). *Suđenje i sudije u Srbiji od XIII do XV veka* (doctoral dissertation). Belgrade.
- Mirković, Z. (2005). Sudije „carstva mi” Dušanovog zakonika, *Zakonik cara Stefana Dušana: Collection of papers from the scientific gathering held on October 3, 2000, for the 650th anniversary of its issuance*. Belgrade: SANU.
- Solovjev, A. (1930), *Sudije i sud po gradovima Dušanove države*, *Journal of the Skopje Scientific Society*, Skopje: 147–162.
- Solovjev, A. (1998). *Istorija slovenskih prava; Zakonodavstvo Stefana Dušana cara Srba i Grka*, Belgrade: Official Gazette of the Federal Republic of Yugoslavia.
- Solovjev, A. (1980). *Zakonik cara Stefana Dušana 1349. i 1354. godine*. Belgrade: SANU.
- Taranovski, T. (2002). *Istorija srpskog prava u Nemanjićkoj državi* (ed. R. Mihaljčić). Belgrade: Lirika.
- Ćirković, S., Mihaljčić, R. (1999), *Leksikon srpskog srednjeg veka*, Belgrade.
- Čvorović, Z. (2018). *Dušanov zakonik u ruskom ogledalu: prilog uporednoj srpskoj-ruskoj pravnoj istoriji*. Belgrade: Catena mundi.
- Čvorović, Z. (2019). Relacija u članu 181 Dušanovog zakonika u srednjovekovnim ruskim pravnim spomenicima, *Herald of Law* 10 (2), Kragujevac, 37–50.

History of law sources

- Mošin, B., Ćirković S., Sindik, D. (2011). *Zbornik srednjovekovnih ćiriličnih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika, Book I*. Belgrade: The Institute of History Belgrade, 95.
- Novaković, S. (1898). *Zakonik Stefana Dušana cara srpskog 1349–1354*. Belgrade: Zadužbina Ilije M. Kolarca.
- Novaković, S. (1907). *Matije Vlastara Sintagmat, azbučni zbornik vizantijskih crkvenih i državnih zakona i pravila*. Belgrade: Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda.
- Novaković, S. (1912). *Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka*, Belgrade: SKA, 572.
- Solovjev, A. (1927). Dva priloga proučavanju Dušanove države. *Journal of the Skopje Scientific Society* II. Skopje: 25–46.
- Solovjev, A. (1926). *Odabrani spomenici srpskog prava (od XII do kraja XV veka)*. Belgrade: Geca Kon, 170.